

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická

Vývoj myšlení v díle Otakara Pertolda

Michal Capko

Bakalářská práce
2008

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Katedra religionistiky a filosofie
Akademický rok: 2006/2007

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE
(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Michal CAPKO**

Studijní program: **B6101 Filozofie**

Studijní obor: **Religionistika**

Název tématu: **Myšlenkový vývoj v díle Otakara Pertolda**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

- 1) charakterizace základních metodologických přístupů při studiu náboženství z předválečného období
- 2) analýza prací z poválečného období
- 3) komparace Pertoldových teoretických přístupů k náboženství v obou těchto obdobích
- 4) Pertoldovy světonázorové pozice a jejich případný vliv na předmět jeho vědeckého zájmu

Rozsah grafických prací:
Rozsah pracovní zprávy:
Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**
Seznam odborné literatury: **viz příloha**

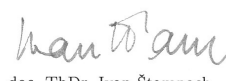
Vedoucí bakalářské práce: **Mgr. Tomáš Bubík, Ph.D.**
Katedra religionistiky a filosofie

Datum zadání bakalářské práce: **30. dubna 2007**
Termín odevzdání bakalářské práce: **31. března 2008**

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.
děkan

L.S.

doc. ThDr. Ivan Štampach
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2007

Příloha zadání bakalářské práce

Seznam odborné literatury:

Bibliografie:

- KADLECOVÁ, Erika. Boží a lidé. 1. vyd. Praha: NPL, 1966.
- Kolektiv autorů. Náboženství v dějinách i v současnosti. Praha: Státní nakl. Politické literatury, 1961.
- KOLMAN Arnošt. Dejiny marxistickej dialektiky; Leninské obdobie. Bratislava: Pravda, 1976.
- KRÁSA, Miloslav - editor. Otakar Pertold and South Asian studies. Centenary Commemoration Volume. Czechoslovak Society for International Relations – Oriental Institute of the Czechoslovak Academy of Sciences. Praha, 1986.
- KREJČÍ, František. O filosofii přítomnosti. Praha: Jan Laichter, 1904.
- KREJČÍ, František. Filosofie posledních let před válkou. Praha: Jan Laichter, 1918.
- NAHODIL, Otakar; ROBEK, Antonín. Původ náboženství. Praha: Orbis, 1961.
- PERTOLD, Otakar. Jihoindické vzpomínky. Praha, 1919.
- PERTOLD, Otakar. Základy všeobecné vědy náboženské. Kladno: Šnajdr, 1920. 283 s. (Knihy východní).
- PERTOLD, Otakar. Úvod do studia náboženství. Praha: J.R. Vilímek, 1922. 42 s. (Za vzděláním).
- PERTOLD, Otakar. Náboženství národů nekulturních. Praha: Vesmír, 1925. 228 s.
- PERTOLD, Otakar. Jak se ateista dívá na cestu k bohu. Praha: Volná myšlenka, 1938. 15 s.
- PERTOLD, Otakar. Úvod do vědy náboženské. Praha: Melantrich, 1947. 188 s. (Svět vědy a práce)
- PERTOLD, Otakar. Náboženský názor světový a projev náboženství ve společnosti. Praha, 1947.
- PERTOLD, Otakar. Co je náboženství? Praha: Naše vojsko, 1956. 197 s.
- PERTOLD, Otakar. Pověra a pověřivost. Praha: Čs. akademie věd, 1956. 141 s.
- PERTOLD, Otakar. Náboženství mimokřesťanská, Praha, 1957. 43 s.
- PERTOLD, Otakar. Vzpomínky z Cejlonu. Praha: Mladá fronta, ?1960.
- PERTOLD, Otakar. nepublikované archivní materiály z Pertoldovy pozůstalosti-fond v majetku archivu knihovny Náprstkova muzea v Praze.
- Články:
- PERTOLD, Otakar. Mecné tvary náboženství, Nové Atheneum. Praha, 1921.
- Práce:
- Disertační práce: Ondomišiová Zuzana: Život a dílo Otakara Pertolda, Praha 1984. (nepublikováno)
- Archivní fondy:
- fond „Otakar Pertold- pozůstalost“, Náprstkovo muzeum, Praha.

SOUHRN

Práce pojednává o genezi myšlení Otakara Pertolda, filosofa, etnologa a zakladatele československé religionistiky. Všímá si vlivů, kterým byl vystaven, především jeho angažovanosti proti klerikalismu, dále vlivu studií a jeho profesorů, a východisk marxismu-leninismu, jehož vliv se u něj začal uplatňovat po druhé světové válce, a který vedl k založení katedry vědeckého ateismu.

Vliv studií přinášející do Pertoldova života postoje pozitivistické vědy a marxistická hlediska jsou v práci zohledněny především na příkladu názorů na původ a definici náboženství, včetně metodologických postupů.

Práce blíže neobjasňuje poplatnost myšlení O. Pertolda dobovým majoritním proudům.

KLÍČOVÁ SLOVA

pozitivismus; marxismus-leninismus; původ náboženství; definice náboženství; pověra; antiklerikalismus

PODĚKOVÁNÍ

Tato práce by nemohla vzniknout bez přispění těchto lidí:

Především chci poděkovat Mgr. Tomáši Bubíkovi, Ph.D. z katedry religionistiky a filosofie na Universitě Pardubice za pomoc při bližším vymezení obsahu práce, kontrolu mých prvních pokusů o systematickou práci a celkové usměrňování při psaní této studie.

Jsem rovněž vděčný etnologovi Doc. PhDr. Oldřichu Kašparovi CSc. za zprostředkování přístupu k disertační práci PhDr. Zuzany Ondomišiové, uložené v knihovně etnologie FF UK a několik cenných rad, včetně trpělivého naslouchání mým nadšeným referencím o nových objevech.

Velký dík patří také PhDr. Mileně Secké, CSc. a PhDr. Dagmar Pospíšilové, CSc. z Náprstkova muzea v Praze za zpřístupnění archivních materiálů z pozůstalosti Otakara Pertolda, resp. všestrannou pomoc.

OBSAH

PŘEDMLUVA ...str. 1

ÚVOD ...str. 3

I. PROSTŘEDÍ FORMUJÍCÍ MYŠLENÍ OTAKARA PERTOLDA

ANTIKLERIKALISMUS, VOLNOMYŠLENKÁŘSTVÍ ...str. 5

FILOSOFICKO-VĚDECKÉ SYSTÉMY ...str. 8

STUDIA, OSOBNOSTI PROFESORŮ ...str. 10

VÝCHODISKA MARXISMU-LENINISMU ...str. 16

II. DEKLAROVANÝ ATEISTA ...str. 22

III. OBDOBÍ POZITIVISMU

DEFINICE NÁBOŽENSTVÍ ...str. 25

METODOLOGICKÝ PŘÍSTUP ...str. 27

MORFOLOGIE NÁBOŽENSTVÍ ...str. 32

PŮVOD NÁBOŽENSTVÍ ...str. 41

ZÁVĚR ...str. 47

IV. OBDOBÍ POVÁLEČNÉ

DEFINICE NÁBOŽENSTVÍ ...str. 49

PŮVOD NÁBOŽENSTVÍ ...str. 53

ZÁVĚR ...str. 59

V. POVĚRA A BOJ S NÍ ...str. 60

VI. ZÁVĚR ...str. 63

PŘÍLOHY

Rozšířená výběrová bibliografie prací O. Pertolda

PŘEDMLUVA

Otakar Pertold (1884-1965), jehož postojům je věnována tato práce, byl průkopníkem vědy o náboženství v tehdejší Československu. Věnoval se etnologickému výzkumu, zejména z jižní Asie - Indie, Šrí Lanky, Barmy apod.; popularizoval a rozvinul vědu o náboženství na podkladě srovnávací vědy náboženské, vzešlé od indologa a filologa F. Maxe Müllera, ať již jako universitní profesor (pro českou religionistiku první a dosud jediný, od r. 1927 mimořádný, od r. 1934 řádný po jednohlasném schválení radou 32 členů profesorského sboru (Foustka, Hrozný, Lesný, Lexa, Šusta aj.) Filosofické fakulty Karlovy University již r. 1930, mezitím jmenován mimořádným profesorem třetího stupně r. 1933) religionistiky - dříve všeobecná věda náboženská - či autor přednášek o náboženství, které přednášel v rozhlase (Radiožurnál apod.), na Karlově University, nebo vydával formou sešitků. Pro důkladnější seznámení se s jeho životem, činností a dílem je vhodné nahlédnout do dosud nepublikované diplomové práce etnografky a tibetoložky Zuzany Ondomišiové (1), kteřá může posloužit jako cenná orientace a výchozí materiál pro badatele zabývající se osobností Otakara Pertolda blíže.

Navíc, kromě publikace kolektivu indologů pod vedením Miloslava Kráasy „Otakar Pertold and South Asian studies“ (2) pojednávající o specifické oblasti Pertoldovy badatelské činnosti, či několikastránkového příspěvku „The Seventieth Anniversary of the birth of professor Otakar Pertold“ (3) Vincence Pořízky v časopise *ArOr*, není, pokud je mi známo, k dispozici žádná práce seznamující s tímto religionistou do hloubky ve větším rozsahu.

1) Ondomišiová, Zuzana. Život a dílo profesora Otakara Pertolda. FF UK Praha, 1984. Nepublikováno.*

2) Krása, Miloslav (ed), a kolektiv. Otakar Pertold and South Asian studies. Centenary Commemoration Volume. Praha: Czechoslovak Society for International Relations, Oriental Institute of the Czechoslovak Academy of Sciences, 1986.

3) Pořízka, Vincenc: The Seventieth Anniversary of the birth of professor Otakar Pertold, *ArOr* 22 (1954): 161-175.

* výtisk je uložen ve fondu knihovny etnologie FF UK.

Materiál, z něhož čerpám, jsou většinou publikovaná knižní díla Pertoldova, pouze okrajově vycházím ze zmínek jeho současníků či archivních materiálů z jeho pozůstalosti, uložených ve fondu knihovny Náprstkova muzea v Praze, který skrývá nejedno dílo, jež napsal, často celé, i dosud nevydané spisy.

Tyto si, jak věřím, zaslouží v budoucnu bližší pozornost, a lépe tak umožní nahlédnout na dílo zakladatele československé religionistiky.

ÚVOD

Cílem této práce je seznámit s genezí myšlenkových, či lépe světonázorových postojů prof. Otakara Pertolda. Jedná se hlavně o víru (v tomto případě přesněji bezvěrectví a radikální ateismus), metodologická vědecká východiska (zpočátku vývojový pozitivismus, projevený živelným materialismem ústícím nakonec do marxismu-leninismu) a aktivní zapojování se do osvěty, která měla za cíl eliminovat především jak vliv lidových pověr (proti kterým vystupoval, jak vyplývá z některých jeho projevů a publikací), tak přesvědčit lidi věřící (především křesťany, s nimiž byl v tehdejší době konfrontován nejvíce), aby se na základě logických racionálních argumentů vzdali své víry a stali se bezvěrci, ateisty.

V ateismu, podpořeném logickou, racionální argumentací, viděl O. Pertold vrchol myšlenkového vývoje moderního člověka a všemožně se o něj zasazoval, nejen přednáškami a širokou publikační osvětou (Proti pověře, Jak se ateista dívá na cestu k bohu apod.), ale i přípravou bezvěreckých osnov pro mládež v tehdejších školství.

Byl taktéž členem Volné myšlenky, kterou pomáhal zakládat a jejíž činnost podporoval svými teoretickými pracemi a přednáškami. I díky ní mohl publikovat některá svá díla.

Pertoldovy postoje se odvíjely od několika různých impulzů, které hodlám v práci blíže ozřejmit. Jsou to především: antiklerikální a antimonarchistické prostředí, v němž O. Pertold vyrůstal a jímž byl ovlivněn natolik, že se do aktivit současníků, jež s ním byli spojeni, též zapojoval, a to od svých gymnazijních let, která strávil na gymnáziu ve Slaném.

Dále si blíže povšimnu vlivu vysokoškolských profesorů (patřili mezi ně Masaryk, Drtina, Čáda, Fr. Krejčí, Zubatý, Dvořák, Král, Novák, Groh, Vysoký, Zíbrt), u nichž studoval filosofii, matematiku, fyziku, jím oblíbenou astronomii, ale také dějiny náboženství, klasickou filologii, archeologii a orientální filologii; který ukáží zejména na příkladu T. G. Masaryka a Fr. Krejčího.

V následující kapitole věnuji pozornost jeho bezvěrectví, ústícímu v radikální ateismus, jehož byl zastáncem po celý svůj život, a který všestranně propagoval. Dokládají jej jak jeho vlastní prohlášení a aktivity, tak zmínky jeho současníků.

Vymezím též vývoj vědecko-světónázorových postojů do dvou velkých etap: pozitivistického evolucionismu a marxismu-leninismu, jejichž vliv ozřejmím analýzou některých jeho prací spojených s tématem religionistiky, tehdejší vědy o náboženství (čili vědy náboženské), jejímž byl velkým propagátorem, a kterou rozvíjel po stránce nejen teoretické, ale i praktické.

V této analýze si povšimnu zejména vlivu na definici náboženství, teorie o původu náboženství a metodologických nástrojích, jež Pertold v rámci své vědecké praxe užíval.

Dále pojednávám o jeho názorech na lidové pověry, Pertoldově analýze těchto pověr, a snaže je vymýtit, kterou dokládá v mnoha svých publikacích či přednáškách.

Na závěr vývoj myšlení v díle Otakara Pertolda stručně zhodnotím.

V příloze publikuji výběrovou rozšířenou bibliografii tohoto vědce, vhodnou pro možný další výzkum jeho díla. Vycházím přitom z diplomové práce Zuzany Ondomišiové: „Život a dílo profesora Otakara Pertolda“, která čerpala údaje z několika archivních fondů a málo známých prací.

Pozn:

• v rámci autenticity používám v této práci doslovné citace k zachování formy češtiny, kterou Pertold a jeho současníci užívali a psali. V některých těchto citacích jsou tvary, které mohou připomínat pravopisné chyby, ale jedná se o záměrné ponechání originálního znění.

Z tohoto důvodu podrobuji citace několikanásobnému ověření správnosti a věřím, že autentická forma českého jazyka v citacích nebude pro celkové vyznění této práce na škodu.

• citáty pod čarou pro zvýraznění označuji **tučně**

PROSTŘEDÍ FORMUJÍCÍ MYŠLENÍ O. PERTOLDA

ANTIKLERIKALISMUS, VOLNOMYŠLENKÁŘSTVÍ

„Již od studentských let stál Pertold v řadách protimonarchistického a pokrokového hnutí. Byly to zcela jistě tyto zkušenosti ze studentských let bojů, proti rakousko-uherské monarchii, které ovlivnily mladého badatele a daly mu jako součást jeho vědecké výzbroje požadavek neustálého měření theorie praxí, třeba v té době ani neuvědomovaný“ (4),*

upozorňuje český orientalista Ladislav Černý** v příspěvku k významnému Pertoldovu životnímu jubileu.

O. Pertold vnímal monarchismus jako překážku k pokroku. Výraznou měrou tomu mohlo napomoci i těsné sepětí církve a monarchistického zřízení Rakousko-Uherské říše, neboť, jak vyplývá z Pertoldových prohlášení, církev pro něj byla jen dalším mocenským nástrojem monarchie.

Ve hře byl jistě i dobový nacionalismus, jež dostal silný impulz o několik let později, během první světové války. L. Černý též připomíná, že dráhu mladého vědce mohly tyto boje též významně ovlivnit, zejména v pracovní morálce a empirickém ověřování hypotéz.

(4) Krušina-Černý, Ladislav Josef. Profesor Pertold sedmdesátníkem, Praha: Nový Orient č.9, 1954.
str. 37

* srov. „**Již od doby svého středoškolského studia toužil Otakar Pertold po hlubokém, nikoli bohosloveckém, nýbrž skutečně vědeckém poznání vlastní podstaty a vývoje náboženství, tedy právě té formy ideologie, která v době jeho mládí, za Rakouska-Uherska, byla mohutnou oporou mocnářství, a která si i později, za buržoasního československého státu, do značné míry udržovala svůj vliv.**“

viz. O. Nahodil. Doslov. In: O. Pertold. Vzpomínky z Cejlonu. Praha: Mladá fronta, 1960.
str. 116.

** píšíci pod literárním jménem Ladislav Josef Krušina-Černý

Černý o Pertoldovi dále píše:

„Již od svých gymnasijských studentských let je horlivým protináboženským propagandistou a v bezvěreckém hnutí u nás stává se jeho theoretikem.“* (5)

Otakar Pertold byl zásadně proti náboženství, zejména křesťanství v jeho katolicko-církevní podobě, kterou měl možnost ve svém životě bezprostředně vnímat. Věnoval se proto horlivé protináboženské propagandě, svými myšlenkami v tomto ohledu přispíval především v bezvěreckém hnutí, v němž aktivně působil.

Pertoldův antiklerikalismus dokládá jedna z jeho přednášek. Je toho názoru, že

„je třeba klerikalismus definovati šířeji, než jako projev touhy po politické moci. Touha po politické moci jest touha, která jest každému náboženskému člověku vštípena, to je ta misionářská touha šířiti svoje náboženství a vnučovati ho jiným. Kdyby dovedlo kněžstvo udržeti se v té vlastní církvi, nebylo by nikomu nic po tom, že určitá nadvláda v té které církvi nastává a nebylo by třeba proti klerikalismu bojovati.“ (6)

Otakar Pertold je tak ve svém mládí oddaný dobovému českému antimonarchistickému a antiklerikálnímu myšlení, jehož výsledkem je Pertoldova spoluúčast na založení Volné myšlenky, přednášky na antiklerikální témata a další aktivity. Již zde se rodí Pertoldův celoživotní světonázor: **materialismus a ateismus**.

(5) Krušina-Černý, Ladislav Josef. Profesor Pertold sedmdesátníkem, Praha: Nový Orient č.9, 1954. str. 38

(6) Pertold, Otakar. Řeč universitního profesora dr. O. Pertolda, archiv z pozůstalosti, č. svazku 3/4, Náprstkovo muzeum, Praha. Nedatováno. Nepublikováno. str. 2.

* Otakar Pertold pocházel z rodiny matrikového katolíka a volnomyšlenkáře Jana Pertolda, jejíž prostředí mu pomáhalo spoluutvářet své názory na náboženství a klerikalismus, proti kterému dychtivě bojoval.

O. Pertold vidí v boji proti církvi boj proti útlaku, reprezentovanému v jeho očích klerikalismem, tedy politizací církve, v níž se stává misionářství nikoliv osvobozením v křesťanském slova smyslu (srov. křesť. názor, že při křtu se jedinec stává novým, lepším člověkem), ale formou manipulace, ovlivňování lidí a jejich spoutání mocí církve. Tuto tendenci dokonce vztahuje na „každého náboženského člověka“ (viz. citace výše), což se jeví jako všeobecný odsudek náboženství.

Nevadí mu existence církve jako takové*, ale je hluboce zasažen v okamžiku, kdy tato překonává v jeho očích pomyslnou hranici církve a společnosti, za účelem ovládnutí mas. Uznává, že kdyby nebylo tohoto jevu, tedy snahy církve „vnucovat svoje náboženství jiným“, nebylo by třeba „proti klerikalismu bojovat“.

Jako formu resistance vůči těmto snahám církve tedy O. Pertold volí nesmiřitelný ideologický boj, jehož forma je promítnuta do aktivit volnomyšlenkářského hnutí, osvětové činnosti především ve formě publikací a přednášek.

Zároveň ale chce „klerikalismus definovat širěji“ což se jeví jako snaha odhalit jevy s ním spjaté, které navenek nejsou příliš zřejmé. To nutně vyvolává otázku, zda O. Pertold neviděl nebezpečí „klerikalismu“ pouze v misionářství, ale třeba i ve vlivu na společnost jako takovou, v sepětí s monarchistickými strukturami a se sférami, které v jeho očích ohrožovaly svobodu člověka a myšlení vůbec (sám byl aktivním volnomyšlenkářem**).

* např. „**My nemůžeme zavrhnout náboženství apriori. Jsou lidé, kteří to náboženství potřebují. Já pro svoji osobu nemám potřebu náboženství. Jsme tedy u toho hlavního bodu. Náboženství, která jsou seskupena v církve a která mají své kněze, by mohla žít úplně v klidu, kdyby jejich vedoucí orgány nepřesahovaly hranic svých církví. Nesměli by se plést do věcí jiných církví a nebo do věcí lidí, kteří stojí mimo církve.**“

viz. Pertold, Otakar. Řeč universitního profesora dr. O. Pertolda, archiv z pozůstalosti, č. svazku 3/4, Náprstkovo muzeum, Praha. Nedatováno. Nепublikováno. str. 1

** srov. „**Zejména v období před II. světovou válkou byl [...] ovlivňován postojem „Volné myšlenky“. S tím bylo spojeno i jeho úsilí o formování ateistického školství, o morální výchovu mládeže i dospělých [...].**“

viz. Ondomišiová, Zuzana. Život a dílo profesora Otakara Pertolda. str. 64

FILOSOFICKO-VĚDECKÉ SYSTÉMY

Myšlení O. Pertolda výraznou měrou ovlivnily dva filosoficko-vědecké systémy, jejichž vliv je dobře patrný v jeho knihách, které následně uvádím.

Prvním z nich je **pozitivistický evolucionismus** (A.Comte, H. Spencer a jiní), pod jehož vlivem byl O. Pertold zejména během studií (blíže viz. kapitola **Studia, osobnosti profesorů**) a v počátcích své badatelské činnosti, kterou na tomto systému celou založil.

Pod tímto vlivem O. Pertold sepsal (mimo jiné) tyto publikace*:

Úvod do studia náboženství. Praha: J. R. Vilímek, 1918. 42 s. (Za vzděláním).

Základy všeobecné vědy náboženské. Kladno: Šnajdr, 1920. 283 s. (Knihy východní).

Náboženství národů nekulturních. Praha: Vesmír, 1925. 228 s.

Proti pověře. Praha: Nakladatelství Volné myšlenky v Praze, 1936. 23s.

Jak se ateista dívá na cestu k bohu. Praha: Volná myšlenka, 1938. 15 s.

a články**:

Mezní tvary náboženství, Nové Atheneum. Praha, 1921.

K soustavě obecné vědy o náboženství. Praha: Česká mysl, 1928. ročník XXIV., sešit 1.

K dynamické morfologii náboženství, Česká mysl, 1942.

*, ** tučně zde zvýrazňuji ta díla, ze kterých jsem měl možnost čerpat

V druhém je, v duchu doby, **marxismus-leninismus** (K. Marx, B. Engels, V. I. Lenin a jiní), jehož koncepce *náboženství, jakožto nadstavby ekonomické základny**, (více rozvádím hned v následující kapitole **Východiska marxismu-leninismu**) začala Pertolda ovlivňovat někdy v období druhé světové války či těsně po ní, a kterou po čase přijal za svou.

V tomto období vznikly tyto práce**:

Náboženský názor světový a projev náboženství ve společnosti. Praha, 1947.

Co je náboženství? Praha: Naše vojsko, 1956. 197 s.

Pověra a pověrčivost. Praha: Čs.akademie věd, 1956. 141 s.

Náboženství mimokřesťanská, Praha, 1957. 43 s.

Za přelomovou práci, kdy ještě marxisticko-leninská**** tendence v Pertoldově myšlení není patrná, lze označit

Úvod do vědy náboženské. Praha: Melantrich, 1947. 188 s. (Svět vědy a práce)

jenž je psána na základě pozitivisticko-evolucionistického***** modelu.

* např. „[...] **marxismus-leninismus vidí v náboženství jev ideologické nadstavby společnosti, formu společenského vědomí.**“ (podtrženo autorem)

viz. Nahodil, Otakar***. O původu náboženství. Praha: Orbis, 1954. 1. vydání, str. 22

** tučně zde zvýrazňuji ta díla, ze kterých jsem měl možnost čerpat

*** Otakar Nahodil je jedním z nejznámějších Pertoldových žáků, a byl také jeho blízkým spolupracovníkem, podílejícím se na řadě výzkumů či publikací psaných optikou marxisticko-leninské filosofie.

**** viz. např. • Kadlecová, Erika. Bozi a lidé. 1. vyd. Praha: NPL, 1966.

• Kolektiv autorů. Náboženství v dějinách i v současnosti. Praha: Státní nakl. politické literatury, 1961.

• Kolman, Arnošt. Dejiny marxistickej dialektiky; Leninské obdobie. Bratislava: Pravda, 1976.

***** viz. např. • Král, Josef. Československá filosofie. Nástin vývoje podle disciplín. Praha: Melantrich S., 1937. Řada spisů duchovědných. Svazek 3.

• Krejčí, František. O filosofii přítomnosti. Praha: Jan Laichter, 1904.

• Krejčí, František. Filosofie posledních let před válkou. Praha: Jan Laichter, 1918.

STUDIA, OSOBNOSTI PROFESORŮ

Jistý životní mezník přinášejí O. Pertoldovi jeho vysokoškolská studia.

*„Zrodil se u něj zájem o vědecké pochopení náboženství na ateistickém základě, který v jeho pozdější badatelské práci přinesl bohaté ovoce [...]“ (7)**

Již od gymnazijních let měl O. Pertold silný zájem pochopit náboženství nikoliv z tradičního teologického hlediska, ale z hlediska vědeckého, přísně empirického a ateistického. Na tehdejší dobu jistě odvážný krok, vyžadující schopnost čelit eventuálnímu tlaku církve či prostředí, v němž žil.

Tento zájem vyústil přihláškou na Karlo-Ferdinandovu českou universitu v Praze v roce 1902, kam byl také přijat.

Studoval filosofii, fyziku a matematiku, později se spíše věnoval filologii a dějinám náboženství.**

Prvním z profesorů, kteří ovlivnili studujícího O. Pertolda, byl tehdejší profesor filosofie a pozdější první československý prezident **Tomáš Garrigue Masaryk**.

(7) Ondomišiová, Zuzana. Život a dílo Otakara Pertolda. nepublikovaná disertační práce. FF UK Praha, 1984. str. 8

* srov. „Ještě za svých gymnasijských studií, kdy poznal skutečnou podstatu náboženství a církve, s níž se vnitřně rozešel, začal se zajímat o dějiny náboženství. A tehdy si již uvědomil, že odhalit kořeny současného náboženství může jedině poznáním starších fází ve vývoji náboženského světového názoru, [...]“

viz. O. Nahodil. Doslov. In: O. Pertold. Vzpomínky z Cejlonu. Praha: Mladá fronta, 1960. str. 116.

** více viz. Ondomišiová, Zuzana. Život a dílo profesora Otakara Pertolda. str. 8-34 (kapitola Životopis)

Pertold ve své krátké přednášce ze dne 18.10.1947 vzpomíná:

„Naší tehdejší touhou bylo se státi Masarykovými žáky a dosáhnouti plného poznání těch idejí, jež jsme tehdy ssáli jedině z jeho spisů, jimž – jak musím přiznati – jsme ještě tehdy plně nerozuměli. Proto ta touha slyšet Masarykova slova a jeho výklad určený přímo studentům.“ (8)

T. G. Masaryk byl ve své době váženým a uznávaným profesorem filosofie na Karlo-Ferdinandově Universitě (dnešní Karlova Universita). Byl tedy i vyhledávanou osobností, u níž studenti filosofie oceňovali nejen její rozhled, ale i vhled do podstaty řešených filosofických problémů.

Studenti byli často obeznámeni s Masarykovým dílem již za svých gymnazijních let, ale jak Pertold přiznává, ne často byli schopni některým knihám plně porozumět. I to byl pro zapálené adepty důvod zapsat se na studia filosofie přímo u T. G. Masaryka a doplnit si mezery jeho přednáškami, určenými právě studentům.

Viz. např.:

„[...] hodnota Masarykových přednášek nebyla jen v tom bohatství myšlének, v množství fakt a v přebohatém citování literatury, nýbrž mnohem více v přesné logické argumentaci a methodickém vyvíjení nové myšlenky z myšlenky předchozí a tak vázání celého výkladu v jeden jediný nedělitelný celek.“ (9)

T. G. Masaryk poskytoval svým studentům velké množství citací pro studium relevantní literatury a dokázal i obsáhle o daném tématu dlouze a věcně přednášet.

O. Pertold si cenil nejen tohoto přínosu, ale zejména metodologického aparátu, jehož Masaryk užíval.

(8) Pertold, Otakar. Masaryk jako universitní profesor. archiv z pozůstalosti,č. svazku 3/7. Náprstkovo muzeum, Praha, 1947. Nepsáno. str. 1.

(9) tamtéž, str. 2

Tento aparát tvořila přesná logická argumentace, nepostradatelná jak pro opravdovou filosofii, tak pro vědeckou dráhu, stejně jako metodické didaktické rozvíjení tématu, neboť ten byl často propojen s tématem jiným a hrozilo, že student nepochopí myšlenku výkladu v celé šíři.

Díky tomuto přístupu mohli studenti pochopit látku vcelku a Pertold si toho, jako jedinec zapálený pro hluboké studium, velice cenil.*

Tato metodologie se pak stala nástrojem Pertoldovy vědecké a pedagogické praxe.

Zde se tedy rodí jeho badatelské zázemí, základy, které ho doprovází na celé jeho vědecké cestě:

*„Byla to ona Masarykova **přísná logičnost, jež mě mocně uchvátila** a přivedla mě na myšlenku, že i o **náboženství lze bádati přísně vědecky.**“ (10) (zvýrazněno autorem)*

Přísná logičnost, tedy opozitum toho, co měl dosud Pertold, konfrontovaný s ideály církve převedenými do praxe, možnost poznat, ho dovedla právě k Masarykovi. Byl to způsob, kterak poznávat náboženství, tedy systém, proti němuž bojoval, empirickou cestou.

Zde se naskýtá myšlenka, zda O. Pertold nestudoval náboženství z toho důvodu, aby jej na základě empirického výzkumu, (stylem „poznej svého nepřítele“) odhalil jako iracionální a tedy nevědecký, zpátečnický systém, který nemá ve své době již místo, a v neposlední řadě odhalil mechanismy, díky nimž může náboženství fungovat a tím také napomoci společnosti se od něj oprostit; jejich vyvrácením či také nahrazením ateismem, jenž horlivě propagoval.

(10) Pertold, Otakar. Masaryk jako universitní profesor. archiv z pozůstalosti,č. svazku 3/7, Náprstkovo muzeum, Praha, 1947. str. 2. Nепublikováno.

* srov. „**Proto vděčně na něho vzpomínáme všichni my jeho žáci, jimž dal zdravou a bezpečnou základnu pro vědeckou práci, ale i pro život.**“

viz. tamtéž, str. 4.

Dalším z mnoha profesorů, na jejichž přednášky O. Pertold na tehdejší Karlo-Ferdinandově Universitě docházel, byl **František Krejčí**, nestor pozitivistické filosofie v tehdejší Československu, což dokládá Josef Král ve své knize *Československá filosofie*:

„Krejčí měl svou filosofií veliký vliv na české myšlení a vyhranil v něm nejostřejší positivism, jemuž zjednal at' přímo at' nepřimo četné stoupence mezi filosofickými a pedagogickými odborníky a mezi vrstvami s vyšším vzděláním školským, zejména též mezi učitelstvem. Měl také směrný a snad svou dobou největší vliv na organisování filosofické práce u nás [...]“ (11)

Tento filosof, mimo nesporný vliv na tehdejší celou filosofickou scénu, měl i řadu přímých žáků, jimž dal solidní základy pozitivismu. Jeho přínos spočíval nejen v organizování pozitivistického výzkumu, ale i v řadě publikací spjatých s filosofickou tematikou stejně jako ve vlivu na samotné pedagogy, kteří filosofii vyučovali.

J. Král dále Krejčího filosofické postoje objasňuje:

„[...] ve Filosofii posledních let před válkou uznává jediný pramen poznání – rozum a tedy jen vědu. Jeho positivism je výhradný scientism, jeho filosofie je čistě vědecká. Podstata jsoucná je lidskému rozumu nepoznatelná [...] poznatelný jest toliko svět smyslový, svět jevů – proto jedině správný směr filosofický je mu positivism, nikoli idealism, který hledí proniknouti do absolutna [...]“* (12)

(11) Král, Josef. *Československá filosofie. Nástin vývoje podle disciplin*. Praha: Melantrich S., 1937.

Řada spisů duchovědných. Svazek 3. str. 48

(12) tamtéž

* srov. „(Krejčí) rozšiřuje záhy svoji činnost na studium filosofie moderní, vypracováváje při tom svoje vlastní stanovisko filosofické v přísný positivism vývojový [...]“

viz. tamtéž, str. 47

dále „Stanovisko Krejčího ve filosofii lze označiti obecně jako vývojový positivism, vidoucí posléze ve vědě a rozumu jediný pramen poznání.“

viz. tamtéž, str. 48

Díky jeho velkému vlivu je pak tento jeho postoj následován mnoha tehdejšími pedagogy, filosofy i studenty filosofie, mezi něž O. Pertold patřil a byl tímto postojem, též díky vlivu dalších profesorů filosofie, jako byli výše zmíněný Masaryk, či např. Drtina nebo Čáda (viz. kapitola „Životopis“ v práci Z. Ondomišiové), do značné míry ovlivněn.*

Krejčí je tedy přísným pozitivistou, pro nějž existuje jen empirický svět jevů a smyslových zkušeností. Jako zdroj poznání uznává pouze rozum, logické zvažování, na jehož podkladě jsou ony smyslové zkušenosti analyzovány, tříděny a hodnoceny. Jelikož není idealista, nehledá podstatu jsoučna, ale vychází výhradně z empirie, zkušenosti.

Tohoto názoru je i orientalista L. J. Černý-Krušina ve svém krátkém příspěvku zhodnocujícím práci a výchozí badatelskou pozici O. Pertolda, zveřejněném v časopise Nový Orient. Zde zaznívá:

„Pertold ve svém vlastním filosofickém zaměření byl odchován a usměrněn pozitivismem, který v naší vědě byl u moci počátkem tohoto století. Odtud také pochází jeho úzkostlivá péče o přesnou, konkrétní dokumentaci a přísné přidrřování se syrových faktů zkušenosti.“ (13)

Vliv pozitivismu na vývoj a metodická východiska O. Pertolda je tak neoddiskutovatelný a zřejmý. Pomáhá tehdy ještě mladému badateli v přesném zachycování zkoumaných jevů, jejich důkladné dokumentaci a v nespekulativním přístupu k empirickým faktům, který se stává trvalou a nedílnou součástí Pertoldovy vědecké kariéry, ač je tento přístup později v jistých ohledech překonáván a aktualizován novými náhledy a vlivem jiných filosofí, zejména marxismem-leninismem.

(13) L. J. Krušina-Černý. Osobnost a dílo prof. dr. Otakara Pertolda. Praha: Nový Orient č. 5, 1949. str. 144

* srov. „Posílili pak [...] pozitivistické hnutí přímí žáci a stoupenci prof. Krejčího, ať se věnují již filosofii vlastní neb některým speciálním disciplinám filosofickým.“

viz. tamtéž, str. 58

Pertoldově osvojení si pozitivismu napomohli především profesori Masaryk (na něhož Pertold později rád vzpomíná), František Krejčí, který svým pozitivismem ovlivnil celou řadu myslitelů a badatelů, ale i Drtina a Čáda, které O. Pertold zmiňuje ve svém rukou psaném životopise (ocitovaném Z. Ondomišiovou v její disertační práci*).

O. Pertold tak získává solidní základy pro svou badatelskou a vědeckou kariéru, jichž se do značné míry drží celý život a díky nimž mohou být jeho výzkumy a publikace z nich vycházející akceptovány širokou vědeckou obcí, a za něž se mu dostává uznání v podobě profesury (r. 1934) pro všeobecnou vědu náboženskou i jako autorita, jež ovlivnila řadu badatelů - filosofů, etnologů či religionistů.

* srov. „Filosofii studoval jsem u profesorů Masaryka, Drtiny, Čády a Fr. Krejčího a po více semestrů byl jsem členem příslušných seminářů, kde jsem vypracoval několik samostatných prací.“

viz. Curriculum vitae, Archiv UK, fond Otakara Pertolda, s. 1.

VÝCHODISKA MARXISMU-LENINISMU

V této kapitole stručně nastiňuji názorová filosoficko-vědecká východiska marxismu-leninismu vztahující se k náboženství, a postoje zastánců tohoto světonázoru z řad Pertoldových žáků.

Nepouštím se do zevrubného rozboru tohoto systému, neboť již jeho základní premisy dle mého soudu dostatečně ozřejmují vliv, kterému byl Otakar Pertold po druhé světové válce do značné míry poplatný, a v jehož duchu připravil na vědeckou kariéru řadu svých studentů.

Tuto kapitolu nelze zahájit vhodněji, než následující citací, do značné míry odhalující poválečné filosoficko-vědecké založení a jistý vnitřní názorový posun Otakara Pertolda:

*„V československé vědě v době po druhé světové válce přešel na pozice marxismu zakladatel a nestor československé religionistiky prof. Otakar Pertold, v jehož názorech dřívějších se projevovalo nejen výrazně ateistické stanovisko, ale i živelně materialistické řešení mnohých základních problémů.“ (14), *, ***

(14) O. Nahodil., A. Robek. Původ náboženství. Praha: Orbis, 1961. 2. vydání. 528 s., str. 129

* srov. „[...] zájem o vědecké pochopení náboženství na ateistickém základě, který v jeho pozdější badatelské práci přinesl bohaté ovoce [...] nakonec vyústil v příklonu k marxistickému světovému názoru a v jeho propagaci.“

viz. Z. Ondomišiová. Život a dílo profesora Otakara Pertolda. Nepublikovaná disertační práce. Praha, 1984. str. 8

** srov. „[...] na základě analýsy obsáhlého a cenného vědeckého materiálu, [...] dospěl profesor Otakar Pertold k živelně materialistickým řešením řady otázek, při čemž tento rys je vlastní i jeho známému vymezení obsahu náboženství. Od živelně materialistických závěrů v minulosti vedla pak v Pertoldově díle přímá linie k důslednému materialismu, současnému marxisticko-leninskému pojetí dějin náboženství a ateismu.“

viz. O. Nahodil. Doslov. In: O. Pertold. Vzpomínky z Cejlonu. Praha: Mladá fronta, 1960. str. 116

Pozitivisticky, živelně materialisticky orientovaný badatel, filosof a pedagog Otakar Pertold tedy dostává po válce, během níž ho uzavření československých universit protektorátní vládou donutilo žít v ústraní, nový impulz v podobě ideologie marxismu-leninismu, a dává tak svému živelně materialistickému ateismu novou, aktuální podobu. Stává se tak marxisticky orientovaným vědcem, jehož vliv na řadu tehdejších badatelů je významný, ale též aktivním propagátorem marxismu-leninismu.

Tento příklon k marxismu-leninismu jako by tušil L. J. Krušina-Černý v roce 1949, když do časopisu Nový Orient v příspěvku o Otakaru Pertoldovi napsal:

„Celým svým bytostným ustrojením Pertold táhne dále nad pozitivismus a jeho překonání. Jeví se to právě v jeho spojování metody konkrétní monografické analýsy jednotlivých problémů, jež se snaží objasniti se všech možných hledisek, s úsilím o celkové sklenutí dílčích poznatků v synthetické nadstavbě všeobecné theoretické vědy o náboženství. V tomto spojování obou method spočívá vlastní těžiště vědeckého díla Pertoldova, jež ani zdaleka není uzavřeno. Neboť celý jeho dosavadní vývoj nás opravňuje k tomu, že smíme od něho očekávati další díla, v nichž překonání pozitivistické minulosti bude dovršeno.“ (15)

Bystrý vědec si povšimnul Pertoldových ambic nezůstávat výhradně na pozicích pozitivismu, přinašejícího praktická, empirická fakta; ale jít dále, a (stále v rámci přísné logiky rozumu) začít z nasbíraného materiálu (jehož měl díky svým cestám do Indie i jiných zemí mnoho) vyvozovat s použitím různých metodologických hledisek, z nichž některá sám pro vědu náboženskou vypracoval, theoretické závěry.

Marxismus-leninismus se svou interpretací náboženství jako pouhé nadstavby hospodářské základny, vybudované hromaděním přebytků práce, v rámci reflexe *společenských sil* (oproti tomu pozitivismus viděl původ náboženství v reflexi *sil přírodních*) ho zaujal natolik, že své dílo začal formulovat právě v tomto duchu, jemuž přizpůsobil i svoji metodologii, vybudovanou na pozitivistickém základě.

(15) L. J. Krušina-Černý. Osobnost a dílo prof. dr. Otakara Pertolda. Praha: Nový Orient č. 5, 1949.

Koncepce náboženství jako nadstavby se tak stala nedílnou součástí Pertoldových publikací a přestože do jisté míry některá svá pozitivistická hlediska neopustil, celkové vyznění jeho badatelských závěrů na počátku padesátých let jednoznačně směřuje k marxismu, který se stává hlavní ideologickou oporou režimu, jež se po roce 1948 stal na dlouhou dobu hlavní a nezpochybnitelnou mocí v Československu.

Opět je zde otázka poplatnosti Pertoldových názorů majoritě (za R-U v ovzduší antiklerikalismu a antimonarchismu vášnivý bojovník proti církvi a monarchii, za první republiky pozitivistický ateistický vědec ovlivněný budovatelem nového demokratického státu T. G. Masarykem, po druhé sv. válce při nástupu komunismu přesvědčený marxista).*

Tato otázka poplatnosti však vyžaduje bližší a důkladnější zhodnocení v samostatné studii a tudíž zde není blíže nahlížena a pochopitelně ani zodpovězena, jelikož tato práce přihlíží především k vlivu Pertoldem zastávaných názorů na předmět jeho studia a díla z něj vyplývajícího.

Nyní blíže přihlédnou k samotnému náhledu marxismu-leninismu na náboženství. Vycházím přitom zejména z prací Pertoldových žáků, kde je vliv tohoto badatele nesporný, neboť katedru vědeckého ateismu sám pomáhal spoluzakládat.

* Tento vývoj výstižně shrnuje Ondomišiová: „**Rakousko-Uherská monarchie jeho dětství a mládí byla po I. světové válce vystřídána samostatnou buržoazní republikou a po II. světové válce došlo ke změně ještě převratnější. Nová republika se vydala po cestě budování socialismu. A právě toto historické dění, zejména jeho pokroková linie, zanechalo znatelné otisky svého vlivu na krystalizaci mnohostranně aktivní osobnosti vědce Pertolda.**“

viz. Ondomišiová, Zuzana. Život a dílo profesora Otakara Pertolda. Nепublikovaná disertační práce. FF UK Praha, 1984. str.2

O. Nahodil:

„[...] *marxismus-leninismus* (tvrdí), že náboženství jakožto forma společenského vědomí vzniklo na určitém stupni vývoje lidské společnosti [...] naproti tomu idealistická věda chápe náboženství jako údajně „věčnou“ kategorii [...].“ (16)

Marxistický vědec tedy vyvrací tezi o *náboženství jakožto antropologické konstantě* argumentem, že náboženství vzniká až na určitém stupni vývoje člověka, v duchu marxismu na takovém stupni, kdy lidská společnost shromáždila dostatečné množství přebytků své práce, takže jí není plně zaměstnávána a může reflektovat okolní společenské dění.

Z tohoto reflexu, jakožto nesprávného odrazu společenských sil a představ s ním spjatých vzniká pak dle názoru marxistické vědy náboženství.

Náboženství je tedy stručně řečeno nepotřebným*, mylně utvořeným** reflexem společnosti, v níž lidé tvořící náboženství žijí. To zahrnuje i předpoklad, že kdyby se hospodářská základna ztenčila, a lidé by byli plně zaměstnání prací, náboženství by zaniklo. Druhé hledisko je náboženství jakožto vykořisťovatelský ideologický systém ospravedlňující nadvládu úzké skupiny lidí v rámci otrokářské, feudální či nakonec i kapitalistické společnosti.

(16) O. Nahodil. A. Robek. Původ náboženství. Praha: Orbis, 1961. 2. vydání. 528 s. str. 131

* srov. „**Náboženství bylo vždy brzdou lidského pokroku, sloužilo vždy jako nástroj utlačování pracujících lidí. Tak tomu bylo ve společnosti předtřídní, prvobytné, kdy náboženství nedávalo možnost zdravému rozvoji techniky, hospodářského a společenského pokroku, [...].**“

viz. O. Nahodil. O původu náboženství. Praha: Orbis, 1954. 1. vydání, str. 24

** srov. „**Náboženství je [...] formou ideologie, avšak je takovou její formou, která je nejvzdálenější materiálnímu životu a je mu nejvíce cizí. Hlavní úloha v náboženském myšlení náleží fantasii. Jde tedy o jeden z druhů t. zv. ilusorní ideologie [...].**“

viz. tamtéž, str. 22

pozn.: naprosto totožný (!) úryvek je i v kapitole „Jak náboženství vznikala“, na str. 12, sborníku 25.

cyklu Rozhlasové university, nazvaného „*Náboženství v životě jednotlivce a společnosti*“ (Praha:

Orbis, 1961), na němž se podílel kolektiv různých autorů. Na této kapitole pracoval O. Nahodil právě s Otakarem Pertoldem.

V rámci marxismu je také zastáván názor, že náboženství díky tomu, že je nadstavbou hospodářské základny (ekonomické báze), nemůže na tuto bázi zpětně působit a je tak na ní pevně závislé. Tuto premisu však vyvrací např. koncept soudobého protestantismu, kdy je náboženství naopak východiskem pro růst ekonomických statků a celý proces viděný z pozice marxisty* se tak děje přesně obráceně.

O. Nahodil s A. Robkem, přímí Pertoldovi žáci, také naznačují směr vývoje bádání v oblasti náboženství z hlediska vědeckého ateismu. Na podkladě marxismu-leninismu zamítají jak spekulativní charakter idealistických věd, které zejména problém původu náboženství řeší spekulativně, tak izolované výzkumy v rámci poznatků a metodiky jediné vědecké disciplíny:

„Příklad marxisticko-leninského pojetí původu a prvotních projevů náboženství ukazuje, že problematika původu a geneze náboženství prvobytné epochy rozhodně nemůže být zvládnuta apriorními filosofickými spekulacemi nebo izolovaným bádáním založeným na materiálu a metodách jediné vědecké disciplíny. Jde o hraniční oblast řady disciplín, v níž je nejdůležitějším požadavkem pokud možno komplexní zvládnutí dnes již nadmíru bohatého konkrétního vědeckého materiálu ve světle historického materialismu. Základy důsledně materialistického řešení tohoto složitého komplexu otázek byly položeny klasiky marxismu-leninismu.“ (17)

Jsou si vědomi toho, že náboženství prolíná řadou disciplín (především a hlavně humanitního charakteru), a že jediná vědecká disciplína není s to problém původu a geneze náboženství uspokojivě vyřešit. Volají tedy po komplexním výzkumu, na němž se bude podílet řada různých vědecko-metodologických odvětví, v rámci interdisciplinárního nazírání na objekt výzkumu.

(17) O. Nahodil. A. Robek. Původ náboženství. Praha: Orbis, 1961. 2. vydání. 528 s. str. 129 - 130

* srov. „Veškeré nové výzkumy dnes ukazují, že správnost těchto výchozích pozic se vždy znovu a znovu potvrzuje. A stejně tak se objevuje plodnost tohoto řešení i v praxi vědecko-ateistické výchovy širokých lidových mas, [...]“

viz. O. Nahodil. A. Robek. Původ náboženství. Praha: Orbis, 1961. 2. vydání. 528 s. str. 130

Zde jako by zazníval odkaz O. Pertolda, který se pro výzkum náboženství snažil jako filosof, etnolog a religionista vypracovat řadu metodik, v jejichž průniku by badatelé našli odpověď na otázku původu a vývoje náboženství, ale i na řady otázek dalších, s výzkumem náboženství spjatých.

Jako základní východisko je požadavek důsledně materialistického řešení, podloženého filosofií marxismu-leninismu, který zaměrům badatelů plně vyhovoval a proti jehož závěrům neměli námitek.

Na tomto základě se pak odvíjel vývoj celé vědy o náboženství, vedené Otakarem Pertoldem v poválečných letech za nastupující komunistické moci.

DEKLAROVANÝ ATEISTA

O. Pertold byl v každém případě po celý život přesvědčeným materialistou a důsledným ateistou. Jak sám ve svém projevu říká: „*svým přesvědčením jsem absolutní ateista a tím jsem také radikální.*“ (18)

Zde přiznává, že náboženství v jeho osobním životě nehraje žádnou roli. Jeho světonázorem je ateismus, slovo „absolutní“ zdůrazňuje, že jakékoliv spojování jeho osoby s nějakým náboženstvím či náboženským jevem, by bylo chybným východiskem v nahlížení na jeho osobu.

Uznává také, že tento „absolutní“ ateismus je dosti radikálním osobním názorem, což naznačuje, že v jeho době tento způsob myšlení nebyl příliš obvyklý (zejména, na rozdíl od mnoha svých současníků, se důsledně vystříhal pověr, obvyklých – jak píše v publikaci Proti pověře – i u mnoha tehdejších ateistů).

V knize „Jak se ateista dívá na cestu k bohu“, Otakar Pertold své postoje více rozvádí. V úvodu uznává, že pro něho jako pro člověka, který v boha nevěří, neexistuje cesta k bohu, přesto má snahu objasnit svůj světonázorový ateistický postoj* jako cestu, která však vede k „Člověku“, cestu, která byla dle jeho názoru v touze po neexistujících světech zkrešlena.

(18) Pertold, Otakar. Řeč universitního profesora dr. O. Pertolda, archiv z pozůstalosti, č. svazku 3/4, Náprstkovo muzeum, Praha. Nedatováno. str.1. Nepublikováno.

* srov. „**Mohu mluvit jen za ateisty, t. j. ty, kdo výslovně a bez kompromisů popírají, že by vůbec bylo možno, aby existovala nějaká bytost absolutní, t. j. osoba naprosto dokonalá, [...].**“

viz. tamtéž, str. 8

Má za to, že toto zkreslení cesty k „Člověku“ bylo dílem mnohých zakladatelů náboženství, kterým sice neupírá snahu ji nalézat, ale díky jejich údajné neschopnosti a nevěli žít život vědomý, zde na zemi, bez vizí a představ, kterými náboženství, jež tito zakladatelé ustanovili, oplývají. *Považuje tak ateismus za jedinou cestu (!), jedinou spásonosnou myšlenku.* (19)

Podotýká, že „*vysoké mravní cíle atheismu**, [...] *(jsou) vyšší, cennější a časovější, než jak je může podati kterýkoli theismus.*“ (20)

Otakar Pertold tak náboženské hodnoty vidí jako pomyslné, nereálné a smyšlené, bez kterých se rozumný, logicky a materiálně uvažující člověk může obejít, oproti hodnotám ateismu, které jsou dle jeho názoru jediné skutečné, cenné a člověku prospěšné.

Názory, obsažené v publikaci „Jak se ateista dívá na cestu k bohu“, jsou faktickým hodnocením náboženství a jeho zakladatelů. Tato publikace vznikla jako přepis přednášky pro Československý rozhlas vysílané dne 7.11.1937 v rámci pásma, které mělo za úkol seznámit lidi s různými náboženskými směry a postoji.

(19) „[...] **cesta k Člověku, jediná, bezpečná a spolehlivá. Je to cesta, která tanula na mysli i mnohým zakladatelům náboženství. Ale ti, kdo touží po nadsmyslových říších a jimž nedostačí ta píď vědomého života, jež jim je dána stavbou jejich těla, zkreslili tuto jedinou spásonosnou myšlenku pro celé lidstvo.**“

viz. Pertold, Otakar. *Jak se ateista dívá na cestu k bohu.* Praha: Nakladatelství Volné myšlenky v Praze, 1938. str. 4

(20) *tamtéž*

* srov. „**My kdo neuznáváme pomyslných hodnot, my kdo nevidíme vědomého života mimo onu krátkou dobu mezi narozením a smrtí, nemůžeme jíti cestou k bohu, neboť pro nás není boha.**“

viz. *tamtéž*, str. 14

O. Pertold zde hájil pozice ateistů jako profesor všeobecné vědy náboženské, a je otázkou, do jaké míry mohl být propagátorem ateismu a zároveň člověkem, o něhož se jako od badatele očekává nestranný příspěvek, objektivní a nezaujatý.

Příspěvky a postoje, které hraničí s *hodnocením náboženství*, se však v díle O. Pertolda vyskytují poměrně často (opomím zde dosti kritické výpady vůči pověře a pověřčivým lidem, které rozvádím v samostatné kapitole), naskýtá se tedy *otázka, do jaké míry byl religionistou* a do jaké míry **filosofem náboženství**, kam ho řadí Josef Král ve své publikaci „Československá filosofie. Nástin vývoje podle disciplin“ při výčtu filosofů náboženství blízkých Fr. Krejčímu.*

Za všech okolností upřímný, ničím nezastíraný, ba naopak veřejně poklamovaný a prosazovaný, důsledně žitý ateismus a jeho hodnoty jsou pevnou součástí života a světonázoru O. Pertolda již od jeho mládí až do smrti.**, ***

* srov. „**Krejčímu blízcí neb jeho žáci jsou [...] ve filosofii náboženství O. Pertold, L. Kunte, [...].**“

viz. Král, Josef. Československá filosofie. Nástin vývoje podle disciplin. Praha: Melantrich S., 1937. Řada spisů duchovědných. Svazek 3. str. 58

** Z žádné z jeho publikací, přednášek, či zmínek jeho současníků nevyplývá, že by snad O. Pertold někdy, byť jen dočasně, tento svůj postoj změnil. Naopak se jeví, že jeho důslednost občas přecházela až k bojovnosti, kterou čelil především pověrám, klerikalismu, ale občas i náboženství samotnému.

*** srov. „**Otakar Pertold byl zřejmě i členem „Svazu občanů bez vyznání“, s nímž udržoval styky. Svaz propagoval bezkonfesijní školství, neuvádění vyznání víry v matričních záznamech atd.**“

viz. Ondomišiová, Zuzana. Život a dílo profesora Otakara Pertolda. str. 102

OBDOBÍ POZITIVISMU

O. Pertold, jistou dobu ovlivněný filosofií pozitivismu, se ve snaze přiblížit náboženství a vědu náboženskou široké veřejnosti, pouští již od raných dob svého bádání do pokusů usoustavit vědu o náboženství, dát jí vhodné nástroje pro vědecký výzkum a definovat blíže její samotný předmět, náboženství.

DEFINICE NÁBOŽENSTVÍ

Jedna z prvních Pertoldových definic náboženství zní:

„Náboženství jest city provázené a jimi určené uvědomování si závislosti na něčem, co na onom stupni kulturního vývoje člověka přesahuje jeho schopnost poznávací a které vlivem těchto citů vede ke snaze, buď onu závislost obměniti neb aspoň působiti na její předmět.“ (21,22)

Je zde patrný pozitivistický vývojový moment, kdy stupeň náboženství odpovídá kulturně-duchovní úrovni člověka, ve kterém vzniká konfrontací s nepoznatelnými jevy pocit závislosti. Definice obsahuje i tři složky (rozum, cit a závislost), s nimiž O. Pertold operuje v raných (základních) fázích morfologie náboženství.

Později, po několika letech, předkládá (ač zároveň odkazuje na svoji původní definici náboženství) zjednodušenou verzi, ovšem odpovídající pokročilejšímu nazírání na náboženství, jak je patrné z vývoje koncepce morfologie náboženství. Ta zní takto:

„Náboženství je víra v to, co člověk na svém stupni myšlenkového vývoje pokládá za nadpřirozené, spojená s obřadným uctíváním, jež ve svém vývoji dává vznik novým útvarům organicky s ní souvisejícím.“ (23)

(21) Základy všeobecné vědy náboženské. str. 39 *

(22) Úvod do studia náboženství. str. 8 *

(23) Náboženství národů nekulturních, str. 16

* V obou publikacích Otakar Pertold užívá naprosto totožnou definici.

Zde již explicitně nepíše o vědomí závislosti u náboženského člověka, ale spíše o víře v něco nadpřirozeného. Toto nadpřirozené je obřadně uctíváno (náznak závislosti?). Obřadnictví pak dle Pertolda vede k vývoji nových forem, a tedy i samého náboženství.

K druhé definici Otakar Pertold dodává: „*Náboženství takto definované jest jev individuální a každý jedinec má vlastně své náboženství. Ale společné podmínky životní působí, že náboženství jedinců žijících pohromadě jsou velmi podobná, ne-li přímo stejná.*“ (24)

V tomto dodatku osvětluje, že náboženství ve svých raných formách je dle něho záležitostí jedinců, a tedy je de-facto privátním jevem, kdy každý jedinec uctívá to, co považuje za nadpřirozené, svou vlastní formou náboženského obřadu. Odvozuje tak, že ***každý jedinec má svoje vlastní náboženství.***

Má ale za to, že tyto specifické formy náboženského projevu se ve společenství jedinců žijících spolu příliš nelišily, a jsou tedy ***determinovány společnými geografickými (podnebí, květena apod.) podmínkami,*** majícími specifický vliv na skupiny lidí, které je zakouší. Tato determinace je součástí metody zvané geografická (dnes disciplína geografie náboženství).

(24) Náboženství národů nekulturních. str. 16

METODOLOGICKÝ PŘÍSTUP

Tato kapitola pojednává o metodologickém přístupu O. Pertolda k náboženství, zejména o jeho dělení náboženství a o systému morfologie náboženství.

Jako základní východisko O. Pertolda pro výzkum náboženství lze považovat :

„Chceme-li tedy pochopiti správně některé náboženství, musíme si především vždy ujasniti předmět jeho, čili vytknouti, jak ono náboženství představuje si boha. Tuto práci – právě s ohledem na prvky vývojové – nelze vykonati pro všechna náboženství všeobecně, nýbrž při každém náboženství nutno ji vykonati zvláště.“ (25)

Pro výzkum náboženství je tedy pro Otakara Pertolda podstatné ujasnit, jak si dané náboženství představuje boha, jak jej definuje. Tato premisa ovšem vylučuje systémy, které s konceptem boha nepočítají (např. konfucionismus, různá přírodní náboženství apod.) nebo se k jeho existenci či neexistenci nevyjadřují (např. mahájánový buddhismus).

Pertold chce tuto definici pro každé náboženství vytvořit zvlášť, aby zamezil nepřipustnému a zkreslujícímu zobecňování a tím i chybnému výslednému chápání toho či onoho náboženství.

(25) Pertold, Otakar. Základy všeobecné vědy náboženské. str 41.

Otakar Pertold zpočátku dělí z metodologických i hermeneutických důvodů každé náboženství na tři složky:

- 1) vědomí závislosti - **SLOŽKA ROZUMOVÁ**
- 2) city, které vznikají z vědomí závislosti - **SLOŽKA CITOVÁ**
- 3) **kult předmětu** oné závislosti, který vzniká z citů - **SLOŽKA PRAKTICKÁ**

Tyto složky se v každém náboženství v různém poměru k sobě specificky prolínají a jejich „výslednicí“ v Pertoldově náhledu je každý náboženský směr. Vznik náboženství je též podmíněn jistým poměrem těchto složek, kdy hlavně při vzniku primárních náboženských systémů hraje hlavní roli složka citová a posléze praktická, zatímco rozumová se rozvíjí spíše až v teistických (sekundárních) náboženstvích (zde obecně výraz náboženství, bez zřetele k tomu, zda operuje či neoperuje s konceptem boha), kde podněcuje vznik teologie a v spekulativních systémech typu bráhmánismu je složkou dominantní.

Upozorňuje však, že *„jest velmi důležité si uvědomiti, že složky tyto jen jako celek a všechny tři současně tvoří náboženství, vedouce jednotlivě k jevům docela odlišným, které nemají s náboženstvím co činiti,“* (26) a dále pokračuje: *„Jest nesporno, že všechny tyto tři složky vyskytají se také – samostatně nebo společně – v útvarech jiných, které nejsou náboženstvím, a že náboženství liší se od těchto útvarů jiných nejprve zvláštním spojením těchto složek, ale vedle toho a hlavně předmětem, kterého se tyto složky týkají, ač náboženství má i tento předmět společné s útvary jinými.“* (27) (zvýrazněno autorem)

Z výše uvedeného je patrné, že Pertold zachytil v náboženství prvky, vyskytující se i mimo něj, např. v magii apod. Záleží pak na jejich specifické kombinaci a proporčním zastoupení jednotlivých složek, zda jev, který vědec podrobuje zkoumání, ještě je, či už není náboženstvím. Zajímavé je, že pro klasifikaci náboženství vychází O. Pertold z premisy, kdy je za důležitou pokládána představa boha.

(26) Pertold, Otakar. Mezní tvary náboženství. str. 435

(27) tamtéž. str. 436

To se ovšem dobře spojuje s etymologickým významem českého slova náboženství, z něž O. Pertold vychází. Slovo „religio“ mu sice není neznámé, avšak zmiňuje jej spíše v souvislosti s historicko-etymologickým vývojem pojmu náboženství. Viz. (28)

Pro bližší pochopení, oč Pertoldovi jde, je důležitý popis těchto složek, a také vymezení, co lze ještě za náboženství považovat.

1) Složka praktická, projevující se rituály, kultovní praxí, ortopraxí apod.

„Složka praktická jest pro náboženství nejtypičtější. Ona to jest, která všem útvarům i nenáboženským dodává hned rázu náboženského [...]. Složka tato projevuje se nejvýrazněji kultem. V náboženství jsou [...] (složka citová a rozumová - pozn. autora) [...] tyto [...] v područí složky praktické, podporující ji [...].“ (29)

Podle Otakara Pertolda je tak rituální praxe typickou součástí náboženství, její konstituční složkou, bez níž by náboženství nemohlo být náboženstvím. Praxe je dle jeho názoru tím, co nám umožňuje rozeznat náboženství od jevů, které se mu pouze podobají, či se za ně považují, ale nejsou jimi (kvazireligiozita ...). Praktickou složku náboženství tak nelze opomíjet, ba naopak, je třeba si jí bedlivě všimnout, při výzkumu konkrétního náboženství ji také řádně definovat, popsat a z toho také vycházet.

Poukazuje rovněž na to, že ostatní dvě jím definované složky (citová, rozumová), složce praktické podléhají, čili jsou oproti ní do jisté míry marginální, a také ji v některých ohledech podporují, byť spíše okrajově.

(28) Základy všeobecné vědy náboženské. str. 31

(29) Mezní tvary náboženství. str. 437

2) Složka citová, která se úzce dotýká psychiky člověka a je více méně individuální záležitostí, má na utváření podoby náboženství též nezanedbatelný vliv, byť ne tak velký, jako složka praktická

„Bujením stránky citové – i když stránka praktická se posunuje poněkud do pozadí – vznikají tvary náboženské, které vyhovují jednak touhám lidu prostého, ale pokročilého tak, že ho neuspokojují pouhé obřady, jednak vzdělancům, jimž k vnitřní spokojenosti nedostačuje pouhá činnost přísně rozumová.“ (30)

Tím, že se cit úzce dotýká nitra člověka, má citová složka náboženství vliv jak na lidi prosté, tak na lidi vzdělané, uspokojující jejich vnitřní potřeby. Proto jejím rozvojem mohou vznikat takové formy náboženství, které mohou vyhovovat oběma skupinám (zpravidla se jedná o náboženství universální, obracející se na člověka jako na jednotlivce, např. islám či křesťanství, jejichž praxe je často ovlivňována emocemi, znatelnými i navenek).

3) Složka rozumová, která podněcuje vznik náboženství, ale nepodílí se na něm tak dalece, jako složka praktická

„V počátečním svém stadiu jest prvek rozumový jednou z nejdůležitějších pohnutek vzniku a prvotního vývoje náboženství [...]“ (31)

Rozumová složka je tedy důležitá pro vznik náboženství coby výsledku reflexu přírodních sil. Tento reflex se projevuje např. strachem z neznámého (silná představivost), domněnkou vyšších sil a podobně. V tomto smyslu také Pertold svoji koncepci složky rozumové předkládá. Až později se stává rozumová spekulace nástrojem náboženské filosofie. Primárně však umožňuje dle Pertolda především vznik náboženství samotného.

(30) Pertold, Otakar. Mezní tvary náboženství. In: Nové Atheneum, roč. II. Praha, 1921. str. 437

(31) tamtéž, str. 449

O. Pertold také upozorňuje, že:

„Náboženství bez pevných forem [...] není vůbec náboženstvím.“ (32)

Jeho postoj tak předpokládá pro existenci náboženství jako takového pevné, zažité formy, které jsou svými vyznavači prakticky prováděny, a jež dávají náboženství jako takovému pevnou, specifickou podobu, podle níž je lze též klasifikovat a třídit.

Shrnuto do jediné věty, *„Náboženství jest jev specificky lidský, který vznikl z rozličných důvodů na úsvitě myšlenkového vývoje člověka jako výsledek jeho citového i rozumového života, a vedl ve svém vývoji k rozličným praktickým důsledkům.“* (33)

Pertold hned upozorňuje, že se tato věta nesnaží náboženství definovat (definice byla podána jinde), ale že může do jisté míry náboženství vysvětlit.

Na základě svých četných výzkumů (zejména etnologické poznatky z Indie a Šrí Lanky) si všímá i tohoto jevu:

„Náboženství vybudovaná na základě vysoké duševní kultury šíří se mezi lidem nižší kulturní úrovně, snadno sestupují se své výše, až konečně upadají namnoze ve stav přiměřený, myšlenkové úrovni onoho lidu, mezi nímž se šíří, ne-li ještě hlouběji [...].“ (34)

Z toho je patrné, že každý vyspělý náboženský systém nakonec lidová kultura vstřebá a uzpůsobí si dle vlastního nazírání na svět, alespoň jak O. Pertold během svého výzkumu zaznamenal. To často vede k degradaci i vysokých morálních imperativů, jež nejsou mnozí lidé schopni pochopit a přizpůsobují si je svým myšlenkovým pochodům, daným jejich stávajícím vývojem.

(32) Pertold, Otakar. Mezní tvary náboženství. In: Nové Atheneum, roč. II. Praha, 1921. str. 437,
poznámka

(33) tamtéž, str. 435

(34) Základy všeobecné vědy náboženské. str.41;

Úvod do studia náboženství. str. 9 (tato pasáž se objevuje v obou knihách)

Pro zkoumání náboženství je pro Otakara Pertolda velmi důležité, aby bylo zkoumáno komplexně.

„[...] chceme-li poznati náboženství nižší nebo náboženství vzniklá za odlišných podmínek životních, musíme poznati nejenom tyto odlišné životní podmínky, nýbrž i celý, kulturní stav a rozvoj tělesných i duševních schopností člověka, jemuž ono náboženství náleží.“ (35)

Zde je toho názoru, aby každé náboženství bylo zkoumáno do hloubky, s přihlédnutím k mnoha faktorům, v jejichž působení se nachází. Ať jsou to již životní podmínky, kultura, v níž dané náboženství existuje, nebo celkový rozvoj psychických a fyzických (zde zřejmě technologických) možností člověka, který dané náboženství vyznává. Jde v podstatě o snahu nahlížet na náboženství interdisciplinárně, komplexně a tím pádem o možnost jej co nejlépe poznat a ze získaných poznatků jej i klasifikovat.

Jedná se o systematický, analytický přístup ke zkoumání náboženství, jež je vlastní pozitivistickému vědnímu směru, tak jak jej známe např. u A. Comta či H. Spencera.

Předmět náboženství je tak podle O. Pertolda přímo závislý na kulturním vývoji člověka a má se *„postupovati tak, aby učni vyplynul předmět náboženství sám jako výsledek právě poznanych složek kulturních“*. (36)

Kultura je totiž projevem náboženské praxe, kterou, jak jsme viděli výše, považuje O. Pertold za hlavní složku náboženství. Z kulturního projevu náboženského člověka lze tedy především pochopit předmět náboženství, což je posléze důležité pro vlastní badatelský religionistický výzkum.

(35) Základy Všeobecné vědy náboženské. str. 42

(36) Úvod do studia náboženství. str. 9

Ovšem již v knize „Náboženství národů nekulturních“ O. Pertold přichází s tzv.

MORFOLOGIÍ NÁBOŽENSTVÍ*,

kdy člení náboženství na větší množství složek a svoji metodologickou koncepci více rozpracovává. Jedná se o širší a více diferencovaný postup analýzy předmětu náboženství.

Sama morfologie náboženství spadá v Pertoldově náhledu pod konkrétní vědu náboženskou, s hlavní metodou historicko-srovnávací, která tvoří samý metodologický základ religionistiky.

Je důležité si povšimnout především jeho úvodní poznámky:

„Náboženství [...] jest jev složený. Některé složky náboženství mohou někdy, zejména vlivem vnějších okolností, nabýti rázu tak význačně náboženského, že není nesnadno zmásti je s náboženstvím samým a pokládati jednu jeho část za celek. Proto je pro studium dějin náboženství velmi důležité si uvědomiti, z kterých složek náboženství sestává a jak se nám tyto složky jeví s rozličných hledisek.“ (37)

Otakar Pertold považuje náboženství za složený jev, na jehož konstituci, chodu i vývoji se podílí řada složek. Všimá si totiž, že některé složky se mohou samostatně jevit jako náboženství samo, jež mohou badatele zmýlit a kdy jedna část může být chybně zaměněna za celek. Proto je pro něj důležité jemně a přesně definovat veškeré složky náboženství a zamezit tak omylům, plynoucím z diferenciací hrubé, nepřesné.

(37) Náboženství národů nekulturních. str. 16

* *morfologie náboženství* je jedna ze tří disciplín (další jsou ontologie a sociologie náboženství), které se dle O. Pertolda vyvíjejí v rámci srovnávacích dějin náboženství. Definuje ji **jako nauku o náboženských formách** - nauku, srovnávající náboženské formy, které následně podrobuje na základě srovnání rozboru, popisu, klasifikaci a určuje jejich vzájemné vztahy.

viz. K soustavě obecné vědy náboženství. str. 6

Je též toho názoru, aby tyto jednotlivé složky, získané pečlivým rozбором každého náboženství, byly podrobeny různým metodologickým hlediskům a předmět náboženství byl tak poznán bezezbytku, přesně, komplexně a bez badatelských omylů a chyb. Uvědomuje si také, že „*předmět náboženské víry [...] je velmi relativní a souvisí úzce s myšlenkovým vývojem člověkovým.*“ (38)

Relativita předmětu náboženství je tedy dána hlavně myšlenkovým (rozumovým) vývojem člověka, který je v metodě zde popisované podrobován rozboru coby složka rozumová.

O. Pertold uvádí, že např. i hodinky mohou být nadpřirozené pro domorodce, který s jejich funkcí a mechanismem není obeznámen. Pojem nadpřirozenosti je tedy skutečně do velké míry relativní a závisí na individuálním pojetí vyznavače, spojeném s jeho kulturním vývojem, jak je zmíněno výše.

Jednotlivé náboženské složky v rámci morfologie náboženství*:

- 1) víra v nadpřirozené (VÍRA)
- 2) obřadné uctívání (SOUKROMÝ OBŘAD)
- 3) zbožnost, která uctívání provází (ZBOŽNOST)
- 4) použití obřadného uctívání při společenských obřadech (SPOLEČENSKÉ OBŘADY)
- 5) rozumování o nadpřirozeném (FILOSOFIE)

Tyto jsou rozvinutím původní koncepce tří složek náboženství, jejichž základní prvky (rozum, cit, praxe) jsou v těchto pěti složkách zastoupeny.

(38) Pertold, Otakar. Náboženství národů nekulturních. str. 15

* V pozůstalosti O. Pertolda, uložené v Náprstkově muzeu v Praze, je celý svazek věnovaný Morfologii náboženství (nikdy nepublikovaná objemná kniha, připravená v podobě strojopisu k vydání), mimoto také množství rukopisných poznámek, týkajících se této navrhované disciplíny.

Souhrnně označuje O. Pertold tyto složky za **analytické** či **systematické**, jako východisko pro jakékoliv další bádání o náboženství. Zevrubná analýza předmětu náboženství, jak již bylo řečeno, je totiž velmi důležitá jak pro uchopení jeho podstaty, tak pro pochopení širších souvislostí či vazeb, které náboženství v životě člověka utváří.

Definuje také další složky, které nazývá **vývojové**, jež závisí přímo na předmětu víry, které se opět v závislosti na různém stupni vývoje toho či onoho náboženského systému specificky prolínají.

Jedná se o:

- 1) předpoklad nadpřirozena (PŘÍRODA)
- 2) předpoklad životního principu (ČLOVĚK)
- 3) předpoklad nadpřirozené bytosti (BYTOST)

Těmto složkám pak v rámci Pertoldova třídění náboženských forem odpovídá fetišismus, resp. animismus, resp. theismus.

Dále, stále v rámci morfologického přístupu k náboženství, rozlišuje složky **společenské**:

v rámci jednoho náboženství (náboženská obec):

- 1) věřící neuvedení (neiniciování)
- 2) věřící uvedení (iniciování)
- 3) osoby výkonné (kněží ap.)

vzhledem k jinému náboženství, názoru:

- 1) věřící
- 2) nevěřící

S rostoucími zkušenostmi a poznatky získanými ustavičným bádáním, rozvíjí O. Pertold morfologii náboženství více do hloubky. V r. 1942 je otištěn v časopise Česká mysl článek nazvaný „*K dynamické morfologii náboženství*“.

Zde předkládá koncepci statické a dynamické morfologie náboženství. Statickou morfologii náboženství definuje jako metodu ke zkoumání podstaty každého náboženského útvaru jako empirického jevu, včetně charakteristických znaků a forem bez ohledu na jejich vývoj. Na základě těchto zkoumání má pak statická morfologie náboženství náboženské útvary popisovat.

Oproti tomu dynamická morfologie náboženství zkoumá vztahy mezi jednotlivými náboženskými útvary, které bývají podmíněny individuálními i sociálními vlivy, stejně jako jejich spojitost v konkrétních náboženských jevech.

Pertold morfologii náboženství srovnává s díly van der Leeuwa a F. Heilera, která předcházejí fenomenologii náboženství.*

Podrobnější zhodnocení, do jaké míry se Pertold blíží, či neblíží ve své morfologii náboženství (ať již statické či dynamické) konceptu fenomenologie náboženství, by si však vyžádalo hlubší výzkum jeho díla a zevrubnou analýzu fenomenologie náboženství jako takové, především z doby, kdy O. Pertold žil. Takovéto zpracování však vyžaduje samostanou a mnohem obsáhlejší publikaci, než je tato práce.

* *Velmi zajímavá poznámka: „Tato dynamická stránka náboženství se uplatňuje tolik v náboženském životě, že nutkala k zpracování i tam, kde nedošlo k volání po soustavné dynamické morfologii. Za takový pokus lze označiti Van d. Leeuwovu Phänomenologie der Religion a dílo Das Gebet F. Heilera.“ (podtrženo autorem)*

viz. Pertold, Otakar. *K dynamické morfologii náboženství*. str. 177

Za předmět **statické morfologie** náboženství O. Pertold jmenuje tyto jevy:

- 1) víra
- 2) modlitba
- 3) oběť
- 4) tabu
- 5) dogma
- 6) náboženský trans

V případě **dynamické morfologie** náboženství pak předmět zkoumání dělí na skupiny:

A) kombinace útvarů v náboženské jevy (**fenomény**): 1) kult

- 2) iniciace
- 3) náboženské právo
- 4) teologie (vč. mytologie, kosmogonie a kosmologie)
- 5) náboženská morálka
- 6) náboženská filosofie

B) **formy** náboženských soustav:

- 1) náboženství individuální
- 2) náboženské soustavy
 - a) měnitelné
 - b) rigidní
- 3) náboženství lidová, neformální

C) náboženské soustavy ve **vývojových** funkcích:

- 1) náboženství konstruktivní
- 2) náboženství destruktivní

D) náboženství jako **genetické** celky:

- 1) primární (animismus, fetišismus)
- 2) sekundární (teismus)
- 3) terciární (lidové náboženství, pověra)

Statická morfologie náboženství tedy zkoumá náboženský útvar jako neměnný, kdežto dynamická morfologie náboženství si všímá jeho celkového vývoje.

Dalo by se říci, vzhledem *k množství informací, které O. Pertold o morfologii náboženství* ve svých knihách a člancích (o archivních materiálech nemluvě) přináší, že *se jedná* o jeden z úhelných kamenů jeho výzkumu možných nástrojů bádání v oblasti religionistiky, a rovněž o *jeden z nejdůležitějších metodologických konstruktů*, zkrze něž náboženství zkoumá.

O. Pertold ve své publikaci *Základy všeobecné vědy náboženské* shrnuje:

„Methoda vědy náboženské [...] záleží v tom, látku historií a ethnografií sebranou psychologicky analysovati a na základě této analyse jednotlivé jevy jaksi – abych tak řekl – vypreparovati, odloučiti je od ostatních a pokud možno ukázati skutečnou (ne předpokládanou, supponovanou) souvislost jednotlivých těchto jevů mezi sebou. Tyto osamocené, izolované jevy, jsou jevy všelidské, jichž lze používati jako směrníc, jimiž bychom se řídili, posuzující náboženské jevy kteréhokoli kmene, národa nebo plemene.“ (39)

V tomto shrnutí dává badatel jasný návod, jak by měl religionista při svých výzkumech postupovat. Především je důležité nasbírat obsáhlý vědecký materiál, a to jak historiky, tak etnology (antropology).

(39) *Základy všeobecné vědy náboženské*. str. 54-55

Tento materiál chce analyzovat psychologicky, vytýčit tímto způsobem jednotlivé jevy v materiálu na základě předešlého výzkumu obsažené, a ty pak komparovat mezi sebou, analyzovat je a hledat mezi nimi jednotlivé souvislosti. Tyto izolované jevy považuje za jevy „všelidské“, čili dané lidem jako celku, a proto vhodné pro následnou klasifikaci náboženských jevů a projevů jakéhokoliv etnika, skupiny či národa.

Na základě této klasifikace pak přistupuje ke koncepci další, a to nauce „[...] o *náboženských hodnotách a hodnotních soudech v náboženství* [...]“ (40)*, která by měla za úkol definovat náboženské hodnoty, úsudky na základě těchto hodnot, a díky těmto hodnotám a úsudkům z nich plynoucím pak **hodnotit**** náboženství jako takové. Otakar Pertold dále objasňuje:

*„Pokusy nazvati tuto nauku buď **náboženskou etikou** nebo **náboženskou estetikou** jsou [...] příliš úzké a nevyjadřují pravou podstatu této nauky. Náboženské hodnoty jsou [...] něco docela jiného, než hodnoty etické nebo estetické, třeba že se s nimi částečně kryjí, [...].“* (41) (zvýrazněno autorem)

Chce tedy posuzovat náboženské hodnoty, které považuje za odlišné od hodnot etických nebo estetických, a proto nechce nazývat tuto disciplínu ani náboženskou etikou, ani náboženskou estetikou, neboť jsou dle jeho názoru tyto pojmy pro vytýčený předmět bádání příliš úzké, zkreslující a v konečném důsledku by mohly tuto disciplínu výrazně omezit.

(40) O. Pertold. K soustavě obecné vědy o náboženství. In: Česká mysl. Časopis filosofický. Ročník XXIV. Sešit 1. Praha, únor 1928. str. 9

(41) tamtéž

* srov. „[...] **úkolem této nauky je použití potom těchto hodnot [...] k hodnocení jednoduchých náboženských jevů, [...] a na základě toho určití poměr člověkům k náboženství vůbec.**“

viz. tamtéž

** což je z hlediska dnešní religionistiky nepřipustné

Tuto koncepci hodnocení náboženských jevů pak Otakar Pertold považuje za vrcholnou religionistickou disciplínu:

„[...] tento úkol činí nauku o náboženských hodnotách vrcholnou naukou v oboru vědy o náboženství, [...].“ (42)

Hodnocením náboženských jevů a na základě toho určením vztahu člověka k náboženství jako takovému chce Otakar Pertold dovést na podkladě pozitivistické vědy a jejím překonání vývoj vědy o náboženství. Tato koncepce hodnocení spadá již pod abstraktní vědu náboženskou coby nadstavbu konkrétní vědy náboženské, vymykající se zčásti již pozitivistickým východiskům a směřující uchopit náboženství jako takové maximálním, vyčerpávajícím způsobem, který má svoji oporu v interdisciplinárním výzkumu.

(42) O. Pertold. K soustavě obecné vědy o náboženství. In: Česká mysl. Časopis filosofický. Ročník XXIV. Sešit 1. Praha, únor 1928. str. 9

PŮVOD NÁBOŽENSTVÍ

První otázkou, kterou si badatelé v oboru religionistiky často kladou, je otázka o původu náboženství. Hledají, za jakých podmínek asi mohlo vzniknout, a co mu mohlo bezprostředně předcházet. Není to jen snaha dobádat se těchto podmínek, ale též toho, co bylo rozhodným impulzem k vlastnímu vzniku. Podmínky, v nichž vzniklo, na tom mohou do značné míry participovat.

Lze hledat počátek náboženství u přírodních lidí? Nebo naopak u vlivných, vyhraněných individualit? Vzniklo snad náhle, nebo naopak pozvolna, z jednodušších forem, třebaš nám i dosud neznámých?

Teorií na toto téma je nepřehledná řada, zabývají se jí jak etnologové, antropologové či archeologové, tak i filosofové, filosofové dějin, náboženství, pozitivisté, marxisté, teologové i ateisté.

Rovněž Otakar Pertold se k tomuto tématu ve svém díle vyslovuje, a to opakovaně. Ve světle Pertoldova náhledu na původ náboženství je patrné, že se na vzniku náboženství mělo podílet více faktorů.

„Jest nesporno, že člověk primitivní nepřemýšlí mnoho o jevech, které se ho sice týkají, ale které může vnímat svými smysly, zejména zrakem.“ (43)

Za důležitý faktor O. Pertold považuje okamžik, kdy **primitivní člověk začne o jevu**, s nímž je konfrontován, **přemýšlet**. Podle něj totiž původně člověk o běžných věcech a událostech nikdy nepřemýšlel a schopnost myslet se u něj dostavila během jeho dlouhého vývoje, který trvá dodnes. Myšlení je tak pro Otakara Pertolda prvním impulzem, který mění člověka primitivního, neschopného reflektovat a soudit dění okolo sebe, v člověka, jenž svůj život rozšiřuje o nový (byť na základě iracionálních vývodů založený), náboženský rozměr.

(43) Základy všeobecné vědy náboženské, str. 60

Podle badatelova názoru k tomu dochází v okamžiku, kdy takový člověk zažívá události, jež jsou nějakým způsobem odlišné od dosud zažitých, především takové, jež se vymykají dosavadnímu smyslovému poznání: *„Jinak tomu jest ovšem, jakmile do života jeho zasáhnou jevy, jichž konečná příčina není tak jasná, vymykajíc se poznání smyslovému.“* (44)

Počátkem náboženských představ jsou podle O. Pertolda jevy bez zjevné příčiny, reflektované zkreslenými představami, v nichž významnou roli hrají např. emoce či fantasie.

Podívejme se na ně blíže:

a) KONFRONTACE SE SMRTÍ

„Jest to především [...] smrt nenásilná [...] smrt násilná [...]. Ale obé nutí i primitiva – který jinak mnoho nepřemýšlí – zamyslet se, odkud jest rozdíl mezi tělem živým a mrtvým, a proč za některých okolností, někdy dokonce náhle, se tento rozdíl dostavuje.“ (45)

Jedním z nejsilnějších impulzů, podnětů, který do značné míry ovlivňuje psychiku člověka, je smrt. Svoji roli hraje i vědomí smrtelnosti každého z nás. O. Pertold předpokládá, že smrt nutí „primitiva“ zamyslet se, zhodnotit rozdíl, který smrtí nastává. Rozdíl mezi stávajícím životem, kdy někdo chodí, loví, komunikuje a stavem, kdy se nehýbe.

Od toho se následně mohou rozvíjet úvahy nad okolnostmi, za nichž se smrt dostavuje. Okolnosti násilné či nenásilné, záměrné či nahodilé. To je tedy podle názoru Otakara Pertolda první impulz vzniku náboženství.

(44) Základy všeobecné vědy náboženské, str. 60-61

(45) tamtéž

b) STÍN, ODRAZ VE VODĚ, SEN

„Jiný jev, který primitiva záhy a velmi mnoho poutá, jest jeho stín, jenž stále jej provází, ale zůstává před chýší a s večerem odchází, stejně jako věrný jeho obraz, který člověk pozoruje, když sehnul se nad vodou, aby se osvěžil po únavě. S těmito obrazy provázejícími člověka na jeho denních cestách úzce souvisí sen, který objevuje se mu v noci, předváděje mu jeho živé druhy i mrtvé předky v nejrozmanitější souvislosti.“ (46)

Další významnou událostí v životě člověka je zaznamenání vlastního stínu, kdykoliv na něj zasvítí slunce, stínu, který je vrhán stále, a tedy člověka „provází“. Konfrontace s takovou událostí může podle Otakara Pertolda značně ovlivnit psychiku lidského jedince. Podobně je to s obrazem ve vodě nebo se snem, dalším druhem obrazu, který se též významnou měrou může psychiky dotýkat.

c) PŘÍRODNÍ ÚKAZY

„Tak na př. hromobití a blesk v krajinách, kde bouře jest řídkým zjevem, podobně i zemětřesení, výbuch sopky atd.“ (47)

Také neobvyklé přírodní děje či úkazy jsou podle badatelova názoru možnou příčinou reflexe, ústící v náboženské představy. Zejména jsou to děje, jenž se na území, v němž člověk žije, vyskytují řídké. V takovém případě člověk nemá s čím srovnávat a možnou příčinu tak mysl vytváří v podobě představy, fantastického zdůvodnění apod.

K těmto událostem, které mohly v životě přednáboženského člověka (tedy člověka, u něhož jakýkoliv byt' sebemenší náznak náboženského života nelze zaznamenat) způsobit změny v navyklém nazírání na svět, O. Pertold dodává:

„Pozoruje tyto rozličné jevy, člověk si uvědomuje, že poznání smyslové nepodává mu celého obrazu jeho okolí, nýbrž že jsou ještě látky působící rozličné jevy pozorovatelné, které však samy unikají poznání smyslovému. Jak si tuto látku člověk původně představoval, nemůžeme říci, protože jednoduše nemáme již na světě kmene na tak nízkém stupni vzdělanosti a materiálu staršího také ne.“ (48)

(46) Základy všeobecné vědy náboženské, str. 60-61

(47), (48) tamtéž, str. 61-62

Naznačuje tím, že člověk, který nemá dostatečné množství zkušeností se svým okolím, může snadno podlehnout představám, když se pokouší zdůvodnit jevy, které dosud nezaznamenal, či jevy nahodilé, vyskytující se v jeho životě jen zřídka. Přiznává však, že dnešní badatelé nemají spolehlivé prameny k tomu, aby mohli jednoznačně určit, o které představy se jednalo, a to z toho prostého důvodu, že není k dispozici ani kmen na takové vývojové úrovni jako člověk nemající náboženství a reflektující pouhými představami dění okolo sebe, ani jakýkoli materiál, z kterého by na tyto reflexy šlo usuzovat.

Posledním možným impulzem pro vznik náboženství, který bezprostředně souvisí s životem, a tedy i s již zmiňovanou smrtí je

d) DECH

O. Pertold píše:

„Jiný názor člověkův – nemůžeme však rozhodnouti, zda dřívější či pozdější, či snad současný – jest, že hledá příčinu smrti svého druha v tom, že přestal dýchat; dech jest ona smysly ještě – ale již jen při napjaté pozornosti – postižitelná látka, která svým odchodem z těla působí smrt.“ (49)

Zde zmiňuje souvislost mezi smrtí a dechem, jež se projevuje právě jeho ukončením a je tak pro člověka „další záhadou“, kterou svojí fantasií začne dříve nebo později objasňovat.

Z tohoto pak vyvozuje, že „v důsledku přesvědčení, že „dech“ trvá dále i po smrti těla bylo, že tato substance uniknuvší z těla, musí někde býti. To není již „dech“ vydechovaný člověkem, nýbrž od těla oddělená, smysly zpravidla nevnimatelná duše, která pak opanovává náboženský názor primitivův, ač nevyklučuje ani prvků jiných.“ (50)

(49) Základy všeobecné vědy náboženské, str. 61-62

(50) tamtéž

Podle tohoto předpokladu člověk zvažuje, kde se dech ztrácí, kde jej lze mimo tělo zesnulého hledat, přisuzuje mu existenci, nezávislou na hmotě. Otakar Pertold tedy předpokládá, že člověk hledající dech mimo tělo dospívá k představě ducha, či duše. To se pak stává jedním z prvním názorů primitivního člověka.

S představami založenými na nesprávné reflexi přírodních dějů obklopujících člověka tedy podle O. Pertolda vznikají prvotní náboženské útvary.

Mezi tyto děje náleží smrt, stín, odraz ve vodě, sen, nevšední přírodní úkaz a konečně dech, jak jsme si již ukázali.

Dech, spjatý bezprostředně se smrtí, a představa dechu existujícího mimo tělo má podle tohoto názoru hlavní vliv na vznik náboženského jevu, jímž je **animismus**. Toto hledisko dokládá Pertoldův následující úryvek:

„Také věda náboženská vybavila se již úplně z počátečních sporů o této věci, uznávajíc celkem oprávněnost theorie animistické. Sporným však zůstává, kde animismus začíná, čili zda animismus jest jedním z prvotných náboženských názorů světových. Otázku tuto nelze snadno rozhodnouti.“ (51)

Přinejmenším sporným je však podle něho počátek animismu, především, zda je animismus náboženským útvarem prvotním, či zda mu případně předcházela jiná forma primitivního náboženství. Jinak ale do značné míry uznává oprávněnost animistických teorií.

Vznik představ samostatně existujícího dechu však podle Pertolda přichází „rozhodně dříve“ než pojem duše, tedy něčeho smysly nepostižitelného, což předpokládá i v případě stínu a odrazu ve vodě.

(51) Základy všeobecné vědy náboženské, str. 67

„Jest pravděpodobno, že trvalo to velmi dlouho, nežli se člověk dopracoval pojmu duše ve smysle jakési látky smysly nepostižitelné, sídlící uvnitř živého člověka, která člověku dodává života a na venek projevuje se dechem. Rozhodně dříve vznikly představy, že části těla oddělené mají svůj vlastní život, jenž projevuje se v jakémsi sklonu, v jakési touze po onom těle, od něhož byly odděleny. Zrovna tak mělo se to asi se stínem a s obrazem, zrcadlícím se ve vodě. – Na těchto představách založen byl pak kouzelnický kult, který měl za účel vyžítkovati hlavně onoho spojení oddělených částek s původním tělem.“ (52)

Pertold taktéž předpokládá, že na představách duše či jiných útvarů mimo tělo, s tělem však nějakým způsobem spojených, byly založeny rané magické kultury. To ovšem znamená, že magie a náboženství musely od počátku existovat vedle sebe, a jejich vznik byl odlišen pouze rozdílnými stanovisky k předpokládanému nadpřirozenu: zatímco za vznikem náboženství v tomto ohledu stojí sebepodceňování člověka, tak za vznikem magie stojí sebepřeceňování. Ono předpokládané nadpřirozeno tak bylo nahlíženo jen dvěma odlišnými stanovisky.

Původ náboženství, vlivem pozitivistické vědy, tedy O. Pertold vidí v **přemýšlení** přednáboženského člověka o jevech, s kterými není běžně konfrontován a v **představách** o nich či o důsledcích, které z konfrontace s nimi mohou vyplynout. Hlavní představou je pak představa o dechu zemřelého člověka, jež dlí kdesi mimo jeho tělo, ze které se postupně vyvinul animismus (viz. např. Taylor).

Tuto představu považuje profesor Pertold za základ veškerého náboženství. viz. (53)

(52) Základy všeobecné vědy náboženské, str. 67-68

(53) tamtéž, str. 63

„Rozhlédneme-li se po všech těch, kdo věří v boha, vidíme, že pro ně bůh je požadavkem, a právě proto věří, že existuje. Bez boha si nedovedou představit orientaci v životě. Bůh je pro ně hodnotou, má pro ně cenu, neboť jejich život je jim snažší a tím i příjemnější, zejména tím, že mohou přenést vyrovnání všech drsností a ran života do nějakého předpokládaného lepšího života posmrtného nebo do řady takových životů, jejichž podmínkou je ovšem existence nějaké absolutní bytosti, [...]“ (54), zaznělo z úst O. Pertolda na přednášce pro Radiožurnál dne 7.11.1937, vydané posléze ve formě sešitku v Nakladatelství Volné myšlenky v Praze.

Bůh je zde nahlížen jako **požadavek**, opora v nejistém světě, a jako naděje na lepší, posmrtný život. Je tak cennou hodnotou, byť předpokládanou či věřenou, sloužící jako orientace pro život člověka. Taktéž je podle Pertolda „utvořen“ proto, aby lidem pomohl vyrovnat se s různými úskalími, která život provázejí.

Jelikož je požadavkem, je tedy **utvořen**

e) POTŘEBOU na základě úsudku, že vedle věcí a vlastností nedokonalých, které lidé u sebe nalézají, existuje i bytost, která oplývá těmi dokonalými a je ochotná jim poskytnout pomoc, či jim již utvořila rozměr, do něhož se po smrti dostanou a v němž se jich jejich dosavadní strasti nebudou týkat.

Závěr: Profesor Otakar Pertold, ovlivněn ve své rané badatelské fázi vývojovým pozitivismem, předpokládá v duchu této disciplíny, že náboženství jsou utvářena představami na základě chybné interpretace chodu přírodních sil člověkem. Tyto představy zapřičiňuje nejen strach, sen, odraz ve vodě či stín, ale především dech, jehož existence mimo tělo (zesnuvšího člověka) zakládá dle tohoto názoru vznik koncepce animismu, jednoho z prvních náboženských útvarů (ne však útvaru nutně prvotního). Vznik koncepce boha, či božstva, je pak dán potřebou člověka, jeho sebepodceňováním se a neschopností čelit nástrahám života vlastními silami.

(54) Jak se atheista dívá na cestu k bohu, str. 8

Pertold definuje náboženství jako pocit závislosti člověka na onom předpokládaném nadpřirozenu, provázený nějakou formou kultu, čili náboženské praxe.

Jako metodu výzkumu náboženství předkládá v této badatelské fázi historicko-komparativní metodu, rozvedenou v morfologii náboženství, ústící pak ve snahu náboženské hodnoty posuzovat a typologizovat.

OBDOBÍ POVÁLEČNÉ

Někdy na počátku padesátých let ústí dosavadní myšlenkový vývoj Otakara Pertolda v aktualizaci jeho nahlížení zejména na původ náboženství a v příklonění se k filosofii marxismu-leninismu. Tento příklon není skokový, náhlý, naopak k němu dochází postupně; do jisté míry si O. Pertold zachovává také své názory z doby před druhou světovou válkou, ovlivněné vývojovým pozitivismem. Dílo Otakara Pertolda na počátku padesátých let tak můžeme považovat za průnik názorů vývojového pozitivismu a názorů marxismu-leninismu, kdy jistá dílčí pozitivisticko-vývojová hlediska* zůstávají v díle Otakara Pertolda navždy, až do jeho smrti v r. 1965.

DEFINICE NÁBOŽENSTVÍ

V knize „Co je náboženství?“, vydané roku 1956, podává Otakar Pertold následující definici:

*„[...] náboženství jako city provázené a jimi určené vědomí závislosti na něčem, blíže určeném tradicí, co samo na onom stupni kulturního vývoje člověka přesahuje jeho schopnost poznávací, kteréžto vědomí pak pod vlivem citů a tradice vyvolává v člověku volní stavy, vedoucí ke snaze buď nějak obměnit onu předpokládanou závislost, nebo alespoň vykonávat nějaký vliv na to, co člověk onoho kulturního stupně pokládá za příčinu oné závislosti.“ (55)***

Náboženství tedy definuje jako vědomí závislosti na něčem, co přesahuje poznávací schopnost člověka na určitém stupni kulturního vývoje a co je blíže určeno tradicí. Toto vědomí závislosti pak podle Otakara Pertolda vlivem oné tradice a citů vyvolává volní stavy, jež vedou ke snahám působit na onen pocit závislosti, případně na ono předpokládané nadpřirozené.

(55) Pertold, Otakar. Co je náboženství?, str. 12

* např. vznik náboženství na základě reflexu sil **přírodních** (marxismus uznává až síly společenské)

** stejná definice je v publikaci Úvod do vědy náboženské, str. 33, z roku 1945

V kostce tedy lze říci, že náboženství Otakar Pertold považuje za vědomí závislosti člověka na něčem, co je mimo jeho poznání a zároveň za snahu mít vliv na ono nepoznané, či alespoň na vědomí závislosti na onom nepoznaném.

Za důležité zde O. Pertold považuje hledisko danosti kulturním vývojem a hledisko tradice, **keré/á?** určuje závislost člověka na nepoznaném, tedy se představa této závislosti vyvíjí v čase.

Hned na další stránce podává definici zjednodušenou:

„náboženství je víra v to, co člověk na svém stupni myšlenkového vývoje pokládá za nadpřirozené; je spojena s obřadným uctíváním, jež ve svém vývoji dává vzniknout novým tvarům organicky s ním souvisejícím“. (56)

Náboženství je dáno myšlenkovým vývojem člověka a vírou v předpokládané nadpřirozeno, uctívané obřadnou formou, která se časem v závislosti na kulturním vývoji jedince a společnosti sama o sobě též vyvíjí.

Tato definice je ovšem **naprosto totožná*** s definicí nám již známou z knihy „Náboženství národů nekulturních“, psané již v roce 1925. V jistém smyslu se tak Otakar Pertold drží některých svých raných pokusů o definici náboženství, které postupně jen zpřesňuje, ale v zásadě ve větší míře nepřepracovává.

(56) Pertold, Otakar. Co je náboženství?, str. 13

* Stejného znění je i definice z roku 1945, v publikaci Úvod do vědy náboženské, str. 34

Ve svém příspěvku „Jak náboženství vznikala“, který před svým písemným zpracováním ve sborníku 25. Rozhlasové university (vznikl v r. 1961 pod vedením redaktora Ivo Budíla; samotná universita vysílána od září 1959 do ledna 1960) vznikl někdy v roce 1959 a na jehož tvorbě se podílel společně se svým žákem Otakarem Nahodilem, se ovšem Otakar Pertold již vyjadřuje k náboženství plně v duchu marxismu-leninismu, avšak toto vyjádření není definicí, ovšem z hlediska náhledu na myšlenkový vývoj Otakara Pertolda je cenným poznatkem:

„Věda chápe náboženství jako produkt společenského vědomí lidí, jako zvrácenou, nesprávnou, fantastickou představu o obklopující nás skutečnosti, tedy o vesmíru, přírodě, lidské společnosti a myšlení. Je to především víra v existenci nadpřirozených (transcendentních) sil, víra ve fantastické, neskutečné bytosti a jevy, vytvořené představivostí lidí bezmocných v boji s přírodou a stísněných sociálním útlakem.“ (57)

Náboženství je podle Pertolda výsledkem společenského vědomí lidí, tedy sil společenských, výsledkem nesprávných představ o vesmíru, přírodě, společnosti a myšlení, které ústí ve víru v neskutečné jevy, dané bojem bezmocných lidí s přírodou a sociálním útlakem. Nikoli již kulturní stupeň, ale sociální útlak a boj s přírodou o obživu jsou převládajícím zdrojem představ, které ústí ve vznik náboženství.

Tento posun v Pertoldově nazírání se přitom děje v rozmezí pouhých 3 - 4 let a je tudíž známkou badatelova postupujícího prohlubování a osvojování si marxistických náhledů na náboženství.

(57) Pertold, Otakar. Nahodil, Otakar. kapitola „Jak náboženství vznikala“. kolektiv autorů. Zpracoval Ivo Budíl. Náboženství v životě jednotlivce a společnosti. Sborník 25. cyklu Rozhlasové university Náboženství v životě jednotlivce a společnosti. Praha: Orbis 1961. 331 s. str. 12

V knize „Co je náboženství?“ se Otakar Pertold více drží starších definic, zatímco kniha jako taková je psána již v duchu marxismu-leninismu. O několik let později, na 25. Rozhlasové universitě ve svém příspěvku „Jak náboženství vznikala“, vnímá náboženství jako výsledek představ lidí, bojujících s přírodou a **sociálním útlakem***.

Tato koncepce je již plně marxistická v rámci ideologie třídního boje, kdy je snaha o revoluci proti utlačovatelské, vykořisťovatelské kapitalistické třídě legitimním projevem života marxistického člověka. Tato snaha ve svých ranějších fázích ústila spíše v náboženství, jakožto nástroj utiskovaného člověka, kterak učinit svůj život snesitelnějším, případně se připravit na život po smrti, který bude o mnoho lepší než pozemský.

* srov. „(různé) vlivy znemožňují, aby náboženství samo od sebe a beze zbytku odumřelo. Vysvětluje se to tím, že monotheistické náboženství tkví svými kořeny příliš hluboko v oné společenské formě, v níž vzniklo (t.j. v otrokářském řádu a ve feudalismu), i v té, v níž se dále vyvíjelo (t.j. v kapitalismu). Z této půdy se nemůže samo vytrhnout, pokud tato společenská forma třeba jen ve zbytcích trvá, a to je dnes kapitalismus. Kapitalismus potřebuje náboženství jako svou oporu, a proto je hájí a podporuje snahy, které mají náboženství nejen udržet, nýbrž i posílit.“

viz. Pertold, Otakar. Co je náboženství? Praha: Naše vojsko, 1956. str. 163

PŮVOD NÁBOŽENSTVÍ

Náhled na náboženství v tomto období zahájím citací B. Engelse, kterou O. Pertold užil v knize shrnující podle O. Nahodila jeho životní a badatelské zkušenosti, s názvem „Co je náboženství?“, z níž rovněž čerpám podstatnou část materiálu pro tuto kapitolu. Citát zní:

„všechno náboženství není nic jiného než fantastické zrcadlení v hlavách lidí oněch vnějších sil, jež ovládají jejich každodenní život, v němž pozemské síly přijímají formu nadpozemských“. (58)

Objevuje se zde předpoklad schopnosti fantazie, analogického uvažování a jisté uspořádané formy myšlení s tímto uvažováním spjatého. Je zde rovněž myšlenka každodennosti, což může budit dotaz, zda si člověk v dávných dobách vůbec svoji každodennost uvědomoval. K tomu Pertold dodává:

„nejprve (člověk) zrcadlí síly přírodní a teprve po nich síly společenské“ (59)

A vysvětluje:

„všechny přírodní i společenské atributy mnoha bohů přeneseny na jednoho všemohoucího boha, jenž sám zase je jen reflexem abstraktního člověka. To je obecně platná formule pro všechny vznikající podoby náboženství“. (60)

Fakt, že člověk reaguje na dění okolo, ať již reflexí (racionální jev) či reflexem (iracionální jev) je důležitou výbavou v životě lidského jedince i společnosti. Umožňuje vývoj a posun v rámci různých fází života. Bez odezvy na svět a jeho děje by nebylo možné utvořit lidskou civilizaci.

(58) Co je náboženství?, str. 8-9

(59) tamtéž

(60) tamtéž

Předpoklad reflexe (zde lépe reflexu) jako vzniku náboženství se tedy jeví vhodným východiskem, ovšem je nutno hlouběji nahlédnout na názor Pertoldův, ovlivněný v této fázi myšlenkového vývoje marxismem-leninismem a jeho učením o hospodářské základně a náboženství jako nadstavbě, k čemuž se dostaneme záhy. Nyní je však nutno osvětlit zdroj reflexu. V tomto případě, jak citát předznamenává, se jedná o iracionální reflex (čili na rozdíl od reflexe, jenž je racionální) přírody, či lépe jejích sil.

To zahrnuje rozmanité úkazy jako oheň, vodní a vzdušné úkazy, teplotní změny a podobně. Podle Pertolda tedy člověk na úsvitu dějin na základě reflexu přírodních úkazů, které si neuměl *správně vědecky vysvětlit**, vytvořil konglomerát představ nejrůznějšího druhu, na jejichž základě se formovaly prvotní formy náboženství. Nabízí se otázka, zda lze v tomto okamžiku skutečně o náboženství hovořit, neboť dávný člověk nepostuluje nejspíše ještě představu boha či bohů, spíše máme co do činění s ranými fázemi předcházejícími animismu, které jsou ve znamení strachu, z něhož podle Pertolda vyvěrají „*první zákroky ve vztahu k předpokládaným fantastickým bytostem, které pravěký člověk učinil, [...] zákazy a příkazy*“ . (61)

Otakar Pertold se zde domnívá, že dávný člověk nesprávným uchopením přírodních jevů a za pomoci nejrůznějších fantasií dochází k pocitům strachu a ohrožení (intenzivní mohlo být zejména v konfrontaci s bleskem a hromem) a nyní hledá způsob, jak jim předejít, či se jich vyvarovat. Zákazy a příkazy se jeví být logickou reakcí na vnější ohrožení, jsou reakcí prvotní a adekvátní.

Hraje zde velkou roli také faktor abstrakce; nevíme totiž, do jaké míry jí byl předvěký člověk schopen.

(61) Pertold, Otakar. Co je náboženství? str. 21

* Za jediný správný považoval O. Pertold názor vědecký, na podkladě ateismu, a ve své tvorbě to dává jasně najevo.

Přinejmenším sporný je předpoklad boha v raném stádiu vývoje lidského myšlení i jeho předobraz v člověku, lépe lidském jedinci, ač tomu mnohé náboženské systémy nasvědčují (jedná se však o pozdější vývojové fáze náboženství) - např. řecký, hindský či římský pantheon.

Nezůstáváme však pouze u strachu; Pertold je, již plně **v duchu marxismu-leninismu**, toho názoru, že „vedle strachu vznikají v pračlověku duševní stavy, z nichž vyvěrají přání a tužby, jak zlepšit úroveň života. Tím člověk přetváří konglomerát fantastických představ **v ideovou nadstavbu hospodářské základny**, nadstavbu, která podle fantastických představ člověkových má zdokonalit jeho celkový hospodářský stav, která svým vlivem přivolává změny v člověkově hospodaření a zase sama podléhá vlivu tohoto hospodářského vývoje“. (62) (zvýrazněno autorem)

Za oporu, či přímo účel představ a činů předvěkého člověka je v rámci teorií marxistické filosofie bráno materiální zázemí. Náboženství je tedy produktem nesprávných představ, které mají zajistit růst a zdokonalení hospodářské (ekonomické) základny, na níž je plně závislé.

Zlepšování úrovně života shledávám jako nedostatečný důvod, neboť existují mnohé kmeny na úrovni doby kamenné, které, vybaveny primitivními nástroji, loví divoká zvířata stejným způsobem po celá tisíciletí. Hlavní roli spíše hraje úspěch při lovu (staré šamanské kultury udržující tzv. loveckou magii). Představa dávného hospodáře je tedy s nejvyšší pravděpodobností mylná; hospodářství vzniká až hromaděním nadbytků, což je jev o něco pozdější a navíc je těžké dokázat marxistickou tezi, že kapitál má bezprostřední vliv na vývoj náboženství. V několika případech byla tato teze dokonce vyvrácena (např. již zmíněný vliv protestantského náboženského myšlení na rozvoj kapitálu, které má přesně opačný účinek, než jak tvrdí marxisté).

(62) Co je náboženství? str. 21

Vznik magie, či magického myšlení – „člověk se rozhoduje, chce-li ty které úkony konat či ne [...] hledáme-li příčinu tohoto rozhodování, vidíme, že jakési pozadí tu tvoří nevědomost prvobytného člověka, jenž nechápe správně dění ve svém okolí, ve svém prostředí, nechápe jasně přírodní jevy a úkazy a jejich zákonitost, a proto hledá možnost, aby na ně mohl nějak působit, [...]“ (63) – je třetí krok reflexe přírodních sil, kdy se předvěký člověk odhodlává, a namísto vyhýbání se jevům, ze kterých má strach, volí strategii opačnou, ovládnutí. Zde lze hledat počátky magie, jako protikladu k náboženství – magie volí ovládnutí, náboženství chlácholení či vyhýbání se. O. Pertold si tohoto aspektu povšiml a dodává: „[...] zasahuje člověkovu fantastické chápání sil prostředí, jež ho vede k tomu, aby si tyto fantasmie zpracoval ve svém vědomí tak, aby v nich našel pomocníka v denním životě.“ (64)

Prvotní člověk je podle O. Pertolda člověkem, který v rámci svých představ, projekcí reflektujících přírodní děje a úkazy, hledá způsoby k ovládnutí přírodních sil a za jejich pomoci chce zlepšit své životní podmínky. Velkou roli zde hrají příkazy a zákazy a rané formy magie. Zda lze již hovořit i o představách božstev je přinejmenším sporné. Náboženství je Pertoldem v rámci marxisticko-leninistické filosofie považováno za ideovou nastavbu hospodářské základny, jejíž rozvoj má předznamenat rozvoj samého náboženství, které má být v rámci fantasmie předvěkého člověka mylným nástrojem k rozšiřování hmotného zabezpečení.

Původ náboženství tedy Otakar Pertold hledá ve fobických reflexích přírody spjatých s prostředky k přežití, vznikajících z nedokonalého pochopení světa (z náhledu ateistického vědce ovlivněného marxismem-leninismem).

(63) Pertold, Otakar. Co je náboženství? Praha: Naše vojsko, 1956. str. 10-11

(64) tamtéž, str. 22

Původ náboženství v tomto období O. Pertold vidí ve:

1) FANTASII

- zrcadlení sil a) přírodních
- b) společenských

2) REFLEXU

bůh je reflexem ideálního, abstraktního člověka

3) STRACHU

z nesprávného pochopení přírodních jevů, díky reflexi a fantasii, vzniká strach a úzkost

4) TABU

strach způsobil, že si pračlověk začal tvořit zákazy a příkazy, které ho před zdrojem strachu měly ochránit. Jedná se tedy o první náboženský útvar.

5) PŘÁNÍ, TOUHY

touha po zdokonalení prostředků nutných k obstarávání obživy

6) MAGIE

snaha ovládnout síly, vymykající se bezprostřední moci člověka, namísto toho, aby se jim vyhýbal

To vše jako ideologická nadstavba hospodářské (ekonomické) základny, která má na vznik náboženství bezprostřední vliv.

Marxismus-leninismus vidí vznik náboženství na podkladě reflexu sil společenských, zatímco O. Pertold předkládá svoji vlastní verzi, která je průnikem názorů pozitivistických (reflex sil přírodních) a marxistických (reflex sil společenských). Obě verze však mají v tomto duchu silnou vazbu na hospodářskou základnu*,**,***.

* srov. „náboženství patří do oblasti nadstavbové, a proto souvisí – třebaže někdy hodně vzdáleně – s hospodářskou základnou, z níž vyvěrají mnohé podněty jak pro vznik, tak i pro další vývoj náboženství, ale ve svém dalším vývoji náboženství zase působí zpětně na základnu, jak vidíme při výkladu některých konkrétních forem náboženských“ – zde Otakar Pertold dokonce připouští i zpětný vliv náboženství na ekonomickou základnu (!)

viz. Pertold, Otakar. Co je náboženství? Praha: Naše vojsko, 1956. str. 8

** srov. „**Již v prvobytné společnosti [...] již dochází k náběhům k náboženskému názoru světovému, ovšem velmi fantastickému. K tomu aby se vytvořila náboženská soustava, schází na tomto vývojovém stupni pevná hospodářská základna.**“

viz. tamtéž, str. 63

*** srov. „**Tento vývoj hospodářské základny nezůstal bez ohlasu ani v náboženství. Anthropomorfismus, který uplatňoval svůj vliv od počátku tvoření náboženské nadstavby, hlásí se čím dále tím více k slovu.**“

viz. tamtéž, str. 80

Společenské hledisko při vzniku či následném vývoji náboženství dokládá následující Pertoldův úryvek v kapitole „*Náboženské představy Předního východu a vznik Starého zákona*“, která vznikla ve spolupráci s L. J. Krušinou-Černým:

„[...] hierarchie boha, pak andělů, svatých, a nakonec dobrých duší je odrazem tehdejšího rozvinutého uspořádání společnosti, obraz královského dvora. A máme tu zároveň i zdroj onoho typického náboženského dělení na nebe a peklo, které odtud převzaly četné další náboženské soustavy [...].“ (65)

Náboženství je tedy odrazem struktury společnosti, na jisté úrovni jejího vývoje. Žádné nadpřirozeno, nýbrž reflex společnosti je zdrojem představ o hierarchii boha, andělů, svatých apod. (v tomto ohledu badatelé vychází z křesťanských pojmů, analogicky by se např. v hinduismu jednalo o dévy, siddhy apod.).

Závěr: Po druhé světové válce, především na počátku padesátých let, se Otakar Pertold začal v rámci svého materiálně-ateistického přesvědčení, na základě vývojového pozitivismu, stále více a více přiklánět k názorům marxismu-leninismu zejména na původ a okolnosti vzniku náboženství a na jeho vztahy se společností a ekonomikou. Nenechal se jimi ovlivnit úplně, ponechává ve svém díle vliv názorů získaných na náboženství vlivem studia vývojového pozitivismu a v rámci intenzivní badatelské, etnologické i religionistické praxe, která mu ozřejmila některé mechanismy, ať již racionální či iracionální, mající vliv na utváření a vývoj náboženství.

V jeho díle zaznívá názor na vznik náboženství z podnětu reflexu sil přírodních i sil společenských. Tento reflex však nastupuje až s rozvinutím hospodářské základny prvobytné společnosti a předpokládá určitý stupeň jeho rozvoje.

(65) Pertold, Otakar. Krušina-Černý, L. J. kapitola "Náboženské představy Předního východu a vznik Starého zákona". kolektiv autorů. Zpracoval Ivo Budil. Náboženství v životě jednotlivce a společnosti. Sborník 25. cyklu Rozhlasové university Náboženství v životě jednotlivce a společnosti. Praha: Orbis 1961. 331 s. str. 46

POVĚRA A BOJ S NÍ

Otakar Pertold v rámci svých výzkumů na poli etnologickém i religionistickém nepustil ze zřetele ani pověru, jev s náboženstvím do jisté míry spjatý. Sám ji definoval jako terciární náboženský názor světový, který navazuje na sekundární náboženský názor světový (teismus) a je úpadkovou formou lidové religiozity.

Podle O. Pertolda vzniká pověra na půdě náboženství, na základě nesprávných předpokladů a analogií (např. když někomu držíme palce doufajíc, že mu to zvýší šanci na úspěch při libovolné činnosti). Ty jsou prý často způsobeny vykořisťováním:

„Pokud se člověkovy požadavky obracejí jen k hospodářskému prospěchu a jeho myšlení se orientuje jen v bezprostředním hmotném prostředí, potud převládá sklon k magii, která proniká i do samého náboženství oficiálního tím, že věřící vidí v náboženských úkonech dění čarovné nebo kouzelné. Ale vývoj postupuje dále. Čím se člověkovy myšlení více a více odvrací od světa reálného, hmotného, a čím více je hmotná práce znehodnocována vykořisťováním, tím více stoupá u vykořisťovaných náklonnost k pověře.“ (66)

Pověra je podle Pertolda způsobena odklonem člověka od reálného světa vlivem vykořisťování, na rozdíl od magie, která jej, ač též nesprávně, reflektuje a proniká do náboženství díky víře lidí v účinek magického úkonu.

Samotný impulz vzniku pověry přichází díky silnému „[...] popudu, který způsobí převrat v lidském myšlení. A základ takového silného popudu je dán již v samém theistickém náboženském názoru světovém. Jsou to jednak popudy vyvolávající strach, jednak předpoklady pro všemocnost náboženských úkonů. Tato všemocnost se pak analogicky přenáší i na náboženské novotvary. Kromě toho theistický náboženský názor světový přesahuje, alespoň ve svých počátcích, přirozený myšlenkový vývoj člověka a nebývá proto u všech členů lidské společnosti chápán stejně, [...]“ (67)

(66) O. Pertold. Pověra a pověrčivost. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1956.

str. 12

(67) tamtéž, str. 18

Pověra je tedy náboženským novotvarem, založeným na strachu a víře ve všemocnost, čili silnou účinnost* náboženských obřadů, kdy si člověk vymýšlí své vlastní postupy k ovládnutí reality na základě analogií, vzešlých v jeho mysli, které však chybně odvozují náboženské a magické mechanismy.

O. Pertold si bedlivě všímal důsledků pověry: „[...] *otupuje [...] člověkovu sebevědomí, brzdí spoléhání na vlastní práci a na možnost zdokonalit ji přirozenými prostředky.*“ (68)

Člověk se tak stává zajatcem vlastních falešných představ, nespolehá sám na sebe, čímž mu klesá sebevědomí, a jeho celkový duševní vývoj je bržděn do té míry, do jaké věří v účinnost pověr. Spoléhání na vlastní práci je též ideálem marxismu, proto je v tomto duchu úryvek O. Pertoldem také psán.

Podle Pertolda je nutné s pověrou bojovat, a to všemi prostředky.**

Pověra je totiž podle něho rakovinou společnosti***, jevem, který v ní nemá sebemenšího místa, protože otupuje člověka.

(68) O. Pertold. *Pověra a pověřivost*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1956. str. 127

* srov. „[...] **můžeme pověru definovat jako klamný předpoklad, že některé dění vyvolává působnost, které ve skutečnosti nemá, ani přivodit nemůže.**“

viz. O. Pertold. *Pověra a pověřivost*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1956. str. 20

** např. „[...] **je třeba vynaložit všechny prostředky na vymýcení pověr třeba sebe menších.**“ viz. tamtéž, str. 127

*** srov. „**Správné potírání pověry musí vycházet z toho přesvědčení, že pověra je společenská choroba. Tedy je třeba léčit celou společnost, je tu třeba vychovávat všechny lid proti pověře a podnikat preventivní zákroky.**“

Velice snadno se též šíří i mezi vzdělanými lidmi*, neboť je jimi do značné míry považována za přežitek minulosti, který není nebezpečný. V tom O. Pertold spatřuje velké nebezpečí.

„Boj proti pověře je [...] velmi svízelný a zpravidla obtížnější než boj proti náboženství. Dojde-li totiž člověk k materialistickému světovému názoru, odkládá náboženství samočinně, protože již pouhým uznáním materialistického názoru dochází k popření idealistického základu náboženství.“ (69)

Pověra totiž, na rozdíl o náboženství, nemá autoritu, někoho, kdo by ji nějakým způsobem normalizoval, nýbrž člověk si ji vytváří a utvrzuje v ní sám, kdežto náboženství lze vymýtit již pouhým přesvědčením věřícího racionálními argumenty, které ovšem na pověrečného člověka nepůsobí.

Boj proti pověře si O. Pertold představuje jako všelidovou širokou osvětu, důsledné vzdělávání především mladých lidí, s tím, že pedagog má trvat na vykonávání činností, které člověk ovlivněný pověrou odmítá dělat. Tímto způsobem pak má pověra vymizet ze společnosti.

(69) O. Pertold. Pověra a pověrčivost. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1956.
str. 127

* srov. „[...] přímo hrůzou mě naplňuje, když vidím opravdu pokrokového člověka, tvrdícího o sobě, že nevěří ničemu, co nelze dokázatí rozumovými důvody, jak vězí v téže pověře jako ostatní.“

viz.Pertold, Otakar. Proti pověře, str. 16

ZÁVĚR

Otakar Pertold prodělal dlouhý a rozmanitý vývoj své osobnosti a svého myšlení. Jako mladý bojoval se zápalem proti monarchii a klerikalismu, ve kterém viděl jejího spolupracovníka a též ohrožení soukromých svobod člověka a jeho myšlení, za které se zasazoval již od svých gymnazijních let.

Měl snahu poznat náboženství v celé jeho šíři, k uchopení jeho podstaty, a pravděpodobně také získání nástroje k jeho vymýcení. Zároveň byl uchvácen Indií.

Rozhodl se, díky obeznámení se s díly T. G. Masaryka a dalších filosofů, studovat náboženství do hloubky, na podkladě přísných rozumových a vědeckých východisek. Studoval taktéž filosofii, matematiku a další vědy, zejména svoji oblíbenou astronomii a filologii. Na léta strávená studiem rád vzpomínal.

Studium mu přineslo solidní základy pro veškerou další badatelskou a etnografickou činnost. Spojil je zejména s cestami do Indie; na základě těchto výzkumů pak vznikala první odborná díla, mající za úkol široce informovat veřejnost laickou i odbornou o Pertoldem zakládané vědě náboženské v tehdejší Československu, a rovněž o objevech, které učinil.

Tato činnost je spjata též se snahou ustanovit vědu náboženskou jako obor, i s touto snahou spojenými teoretickými východisky v podobě řady publikací (z nichž se mu některé nepodařilo vydat).

Pertoldův myšlenkový vývoj, zpočátku ovlivněný pozitivistickým evolucionismem, začal někdy na počátku 40. let dostávat obrysy snah o překonání jeho východisek, jak zaznamenal jeden z Pertoldových žáků L. J. Krušina-Černý. Ten na počátku let padesátých, po druhé světové válce, dostal impulz v podobě marxismu-leninismu, jehož se O. Pertold stále více ve svém výzkumu držel a jemuž do značné míry přizpůsobil svá východiska z dob studií vývojového pozitivismu.

Definice náboženství, která postuloval, se ovšem O. Pertold držel celý svůj život, byť s přihlédnutím k postojům marxistickým, které způsobem sobě vlastním o tyto definice rozšířil.

Původ náboženství je pak dán reflexem sil přírodních i sil společenských s ohledem na ekonomickou základnu.

V rámci metodologie rozpracoval O. Pertold ve velké míře kombinovanou metodu historicko-srovnávací, ovšem přihlížel i k jiným hlediskům, zejména geografickým a morfologickým, máje snahu abstrahovat prvky společné několika různým náboženstvím. Vznikla tak disciplína morfologie náboženství, zabývající se ve své statické formě náboženskými fenomény, jíž O. Pertold věnoval značnou část svého teoretického výzkumu.

Po druhé světové válce se též podílel na ustanovení katedry vědeckého ateismu na Filosofické fakultě Karlovy University.

Vášnivě a neústupně bojoval proti pověře a klerikalismu a snažil se propagovat jím vyznávaný ateismus, nabývající v některých okamžicích až radikálních rysů. Do jisté míry měl snahu bojovat i proti náboženství, ovšem převážně formou osvětovou, vzdělávací.

Pomáhal tak spoluzakládat Volnou myšlenku, byl rovněž členem bezvěreckého hnutí.

Jeho materialismus, mající v počátku rysy živelné, postupně vykrytalizoval ve vědecký ateismus, podpořený ideologií marxismu-leninismu, v kteréžto vzdělával řadu svých žáků, jako byli O. Nahodil, L. J. Krušina-Černý, A. Robek a jiní. Religionistika se tak stala v jejich rukou nástrojem ideologického boje nastupujícího socialismu proti kapitalismu, který byl v jejich očích do jisté míry podporován náboženstvím, a který odporoval ustanovení svobodné, ateistické, široce vzdělané společnosti. Ateismus též O. Pertold viděl jako nejvyšší světonázorový stupeň, jehož propagaci se věnoval celý svůj život a v jehož duchu psal své práce.

S ateismem jsou spjaté i jeho občasné snahy hodnotit náboženství, což vedlo k tomu, že byl občas považován nikoliv za religionistu, nýbrž za filosofa náboženství (Král).

Díky svým rozsáhlým výzkumům pomohl rozvinout československou religionistiku; některá jeho díla jsou cenná svým obsahem dodnes, a to včetně jeho výzkumů týkajících se pověry.

Není jasné, do jaké míry byl poplatný dobovému myšlení (vždy měl názor majority).

V každém případě si však Pertoldovo dílo zaslouží další výzkum, neboť ne vše z toho, co za svůj život vyzkoumal a sepsal, je odborné veřejnosti známo.

PŘÍLOHY

Rozšířená výběrová bibliografie prací O. Pertolda

1908

- Herbartismus v pedagogické literatuře anglické a americké. Pedagogické rozhledy XXII, č. 5, 6. s. 441- 560.
- Poměr náboženské vědy k organizaci školy bezkonfesijní, Pedagogické rozhledy XXII, č. 4-7. s. 369 - 370, 481- 483, 595 – 596, 706 – 708.

1909

- O studiu vědy náboženské na c.k. české universitě Karlo-Ferdinandově za jejího pětadvacetiletého trvání. Čas IV, č. 22, (Hlídka Času).
- Třetí mezinárodní sjezd pro dějiny náboženství v Oxfordě, Pedagogické rozhledy.

1912

- Čtvrtý kongres pro dějiny náboženství v Leidenu. Referát ze zasedání. Národní listy L(D)II ?, č. 253, 255, 257.

1913

- Fetišismus a symbolismus. Husův památník, s. 10-12.

1914

- Co jest náboženství? Volná myšlenka IX, seš. 12. s. 353 – 358.

1918

- Úvod do studia náboženství. Za vzděláním. sv.115, 42 s. J. R. Vilímek, Praha.

1920

- Základy všeobecné vědy náboženské. Knihy východní, sv. II. 283 s. J. Šnajdr. Kladno.

1921

- Mezní tvary náboženství. Nové Atheneum II. seš. 9 – 10, s. 453 – 456.

1923

- Jak vzniká náboženství. Národní listy LXIII. č. 71.

1925

- Náboženství národů nekulturních. Přehled dějin náboženských soustav celého světa díl I. 228 s. Praha: Vesmír.
- Uvedení do dějin náboženství. Poznání, skupina VIII: Náboženství. s. 1 – 40. Elzevír, Praha 1925-26.

1928

- K soustavě obecné vědy o náboženství. Česká mysl XXIV. seš. 1. s. 1 – 9.

1936

- Základy mravní výchovy pro bezkonfesijní mládež. Díl I. Světový názor jako základ mravnosti, část 3. Uvedení do nauky o náboženstvích. s. 101 – 202. Nakladatelství Volné myšlenky.
- Čarodějnictví a kouzelnictví. Věda a život. roč. II. č. 3. s. 101 – 109.
- Proti pověře. Předneseno v Československém rozhlase dne 19. IV. 1936. Volná myšlenka.

1937

- Probuzení jara. (Přednáška kursů laické morálky v Praze 1936 – 37). 15 s. Nákladem kuratoria kursů laické morálky.
- Jak se ateista dívá na cestu k bohu. 15 s. Volná myšlenka.

1947

- Úvod do vědy náboženské. 188 s. Melantrich. Svět vědy a práce. sv. 6.
- Náboženský názor světový a projev náboženství ve společnosti. 54 s. Malé knihy života a práce 1, Život a práce.
- Vzpomínám. K 65. narozeninám prof. Lesného. Nový Orient II. č. 5.

1948

- K diskusi o nové náboženství (humanitní). Nová skutečnost II. č. 1.

1953

- Pokrok a náboženství. Obrana lidu VII. č. 187. 7/8.

1956

- Pověra a pověřčivost. ČSAV. Práce Čs. akademie věd, Sekce filosofie a historie. Věda všem sv. 1. 141 s.

- Co je náboženství? Naše vojsko, Universita vojáka, sv. 60. 197 s.

1957

- Náboženství mimokřesťanská. Čs. spol. pro šíření polit. a věd. znalostí. Přednášky Čs. spol. pro šíření polit. a věd. znalostí. Sekce věd. atheismu. 43 s.

1961

- Jak náboženství vznikala. (spolu s O. Nahodilem) In: Náboženství v životě jednotlivce a společnosti. (Na základě materiálů 25. rozhlasové university zpracoval redaktor Ivo Budil). s. 9 – 33. Praha: Orbis.
- Náboženské představy Předního východu a vznik Starého zákona. (spolu s L. J. Krušinou-Černým) In: Náboženství v životě jednotlivce a společnosti. (Na základě materiálů 25. rozhlasové university zpracoval redaktor Ivo Budil). s. 34-61. Praha: Orbis.

Recenze

- Nežárecký, F. S. O náboženství. Praha: Pedagogické rozhledy, 1909.

POUŽITÁ LITERATURA

Publikace:

- KADLECOVÁ, Erika. Bozi a lidé. 1. vyd. Praha: NPL, 1966.
- Kolektiv autorů. Náboženství v dějinách i v současnosti. Praha: Státní nakl. Politické literatury, 1961.
- Kolektiv autorů. Dejiny marxistickej dialektiky. přel. Dubnička J., M. Řehák, V. Černík Bratislava: Pravda, 1973. 498 s.
- KRÁL, Josef. Československá filosofie. Nástin vývoje podle disciplín. Praha: Melantrich S., 1937. Řada spisů duchovědných. Svazek 3.
- KRÁSA, Miloslav - editor. Otakar Pertold and South Asian studies. Centenary Commemoration Volume. Czechoslovak Society for International Relations – Oriental Institute of the Czechoslovak Academy of Sciences. Praha, 1986.
- KREJČÍ, František. O filosofii přítomnosti. Praha: Jan Laichter, 1904.
- KREJČÍ, František. Filosofie posledních let před válkou. Praha: Jan Laichter, 1918.
- NAHODIL, Otakar; ROBEK, Antonín. Původ náboženství. Praha: Orbis, 1961.
- NAHODIL, Otakar. O původu náboženství. Praha: Orbis, 1954.
- PERTOLD, Otakar. Základy všeobecné vědy náboženské. Kladno: Šnajdr, 1920. 283 s. (Knihy východní).
- PERTOLD, Otakar. Úvod do studia náboženství. Praha: J.R.Vilímek, 1922. 42 s. (Za vzděláním).
- PERTOLD, Otakar. Náboženství národů nekulturních. Praha: Vesmír, 1925. 228 s.
- PERTOLD, Otakar. Proti pověře. Praha: Nakladatelství Volné myšlenky v Praze, 1936. 23s.
- PERTOLD, Otakar. Jak se ateista dívá na cestu k bohu. Praha: Volná myšlenka, 1938. 15 s.
- PERTOLD, Otakar. Úvod do vědy náboženské. Praha: Melantrich, 1947. 188 s. (Svět vědy a práce)
- PERTOLD, Otakar. Co je náboženství? Praha: Naše vojsko, 1956. 197 s.
- PERTOLD, Otakar. Pověra a pověrčivost. Praha: Čs.akademie věd, 1956. 141 s.

Články:

- PERTOLD, Otakar. Mezní tvary náboženství, In: Nové Atheneum. Praha, 1921.
- PERTOLD, Otakar. K soustavě obecné vědy o náboženství. Praha: Česká mysl, 1928. ročník XXIV., sešit 1.
- PERTOLD, Otakar. K dynamické morfologii náboženství, In: Česká mysl, 1942.
- KRUŠINA-ČERNÝ, L. J. Osobnost a dílo prof. dr. Otakara Pertolda. In: Nový Orient 5/1949, s.143-144
- KRUŠINA-ČERNÝ, L. J. Profesor Pertold sedmdesátníkem. In: Nový Orient 9/1954. str.37
- ZVELEBIL, Kamil: Rozhovor s orientalisty. S Otakarem Pertoldem. In: Nový Orient 2/1961, s. 36– 37.

Práce:

Disertační práce: ONDOMIŠIOVÁ, Zuzana: Život a dílo profesora Otakara Pertolda, Praha 1984. (nepublikováno)

Archivní fondy:

fond „Otakar Pertold- pozůstalost“, Náprstkovo muzeum, Praha.

PERTOLD, Otakar. Řeč universitního profesora dr. O. Pertolda, archiv z pozůstalosti,č. svazku 3/4, Náprstkovo muzeum, Praha. Nedatováno. Nepublikováno.

PERTOLD, Otakar. Masaryk jako universitní profesor. archiv z pozůstalosti,č. svazku 3/7, Náprstkovo muzeum, Praha. Nedatováno. Nepublikováno.